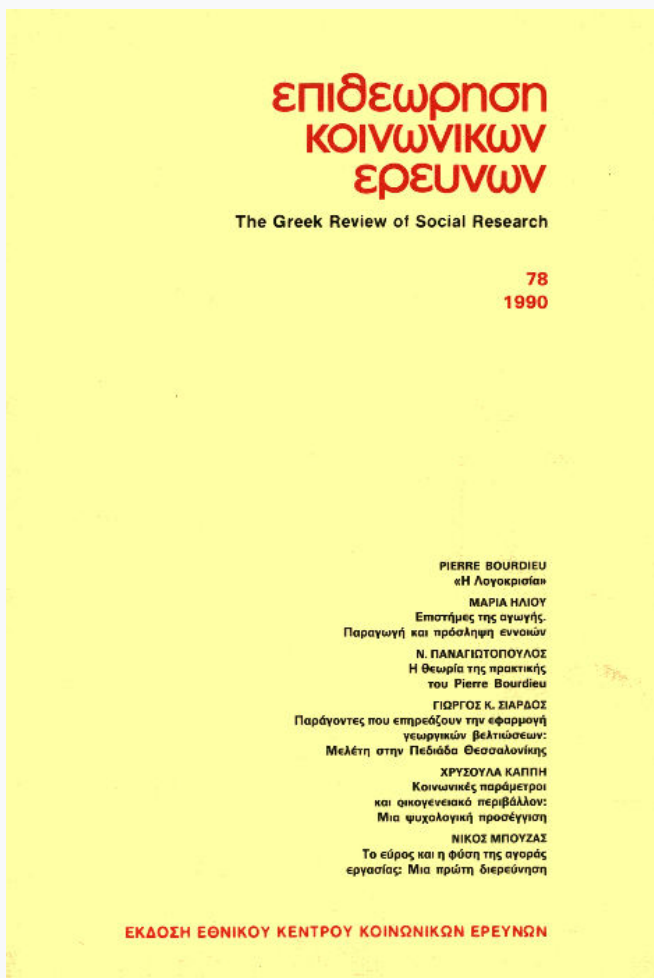

The Greek Review of Social Research

Vol 78 (1990)

78

Η θεωρία της πρακτικής του Pierre Bourdieu

N. Παναγιωτόπουλος

doi: [10.12681/grsr.886](https://doi.org/10.12681/grsr.886)

Copyright © 1990, N. Παναγιωτόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Παναγιωτόπουλος N. (1990). Η θεωρία της πρακτικής του Pierre Bourdieu. *The Greek Review of Social Research*, 78, 32–65. <https://doi.org/10.12681/grsr.886>

N. Παναγιωτόπουλος

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΤΟΥ PIERRE BOURDIEU

«La théorie de la pratique en tant que pratique rappelle, contre le matérialisme positiviste, que les objets de connaissance sont construits, et non passivement enregistrés, et, contre l'idéalisme intellectualiste, que le principe de cette construction est le système des dispositions structurées et structurantes qui se constitue dans la pratique et qui est toujours orienté vers des fonctions pratiques».

P. BOURDIEU
Le sens pratique

Θα προσπαθήσουμε να εκθέσουμε την ιδιαίτερη λογική της θεωρίας της πρακτικής του P. Bourdieu μέσα από ένα «παιχνίδι» που μπορεί να θεωρηθεί πολιτικό αλλά με μια έννοια εντελώς διαφορετική από αυτήν που δίνουν σ' αυτή τη λέξη τα ινστιτούτα των πολιτικών επιστημών και των δημοσκοπήσεων.¹

Ο Ν. Παναγιωτόπουλος είναι ερευνητής στο ΕΚΚΕ.

1. Αν και το κοινωνιολογικό αυτό κείμενο, το οποίο βασίζεται στην ανάλυση που πραγματοποίησε ο P. Bourdieu ενός ανάλογου «τεστ» (βλ. P. Bourdieu, *La distinction*, Minuit, 1979, σ. 625-640), συντάχθηκε για τις ανάγκες ενός συνόλου θεωρητικών αρχών που βρίσκουν χώρο εφαρμογής στο πεδίο της κοινωνιολογίας της παραβατικότητας και, ειδικότερα, για να αποδείξει, μεταξύ άλλων, ότι η ανάλυση της στερεοτυπίας, όπως αυτή συλλαμβάνεται συνήθως από τις κοινωνιολογικές και κοινωνικο-ψυχολογικές αναλύσεις, ταυτίζεται με την ανάλυση αυτού του είδους της κοινωνικής στερεοτυπίας που κάνει το σύνολο των φορέων ενός κοινωνικού σχηματισμού να τείνει να συμφωνεί στην απονομή ορισμένων ιδιοτήτων στα μέλη των διαφόρων κοινωνικών τάξεων, προσφέροντας, παράλληλα, τα κατάλληλα εργαλεία για τη σύλληψη της αρχής της παραγωγής των συλλογικών και ατομικών παραστάσεων σχετικά με το έγκλημα και τον εγκληματία οι οποίες είναι, όπως έχει αποδειχθεί, σημαντικοί παράγοντες της παραπομπής, δηλαδή της υπαγωγής μιας υπόθεσης ποινικού ενδιαφέροντος στους μηχανισμούς τιμωρητικού ελέγχου του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης (N. Papanotopoulos, *Éléments pour une sociologie du crime*, Institut de Sociologie de Strasbourg, 1988, σ. 255), παρουσιάζει ακόμα γενικότερο επιστημονικό και επιστημολογικό ενδιαφέρον

Έχοντας ορίσει ως αντικείμενο του «παιχνιδιού» τους «εγκληματίες»,² παρουσιάζαμε λίστες με πέντε αντικείμενα (χρώματα, ζώα, αυτοκίνητα, επαγγέλματα, συνοικίες, παιχνίδια, σπορ) και ζητήσαμε από τους ερωτηθέντες που αποτέλεσαν το «αυθόρμητο» δείγμα μας (n = 80)³ να απομείνουν ένα και ένα μόνο από αυτά τα αντικείμενα σ' ένα από τα πέντε ακόλουθα άτομα: Ν. Κοεμτζή, Θ. Βενάρδο, Γ. Γκιωνάκη, Γ. Γούκο, Γ. Τσάτσο.⁴

αφού φανερόνεται άλλη μια φορά πως στις κοινές συμπεριφορές μας οδηγούμαστε από πρακτικά σχήματα, δηλαδή από «αρχές που επιβάλλουν την τάξη μέσα στη δράση», όπως έλεγαν οι σχολαστικοί, από αυτή την «άγρια» λογική για την οποίαμίλαγε ο τελευταίος Heidegger· πράγματι, το ενδιαφέρον που παρουσιάζει το κείμενο αυτό, που ξαναβρίσκει στο πεδίο της σκέψης του κοινωνικού κόσμου μια λογική ακριβώς όμοια μ' εκείνη που ενεργοποιείται στις μυθικο-τελετουργικές πρακτικές των προκαπιταλιστικών κοινωνιών, είναι, όπως το επισημαίνει ο P. Bourdieu, ότι αποδεικνύει πως μόνο η άγνοια της ιδιομορφής λογικής της πρακτικής είναι υπεύθυνη για την καθαρή διάκριση την οποία η κοινωνική επιστήμη δεν έπαυε να εγκαθιδρύει ανάμεσα στην λεγόμενη «πρωτόγονη» σκέψη και την «πολιτισμένη» σκέψη, ή ακόμη πως οι πιο νόμιμοι εγγυητές της πιο νόμιμης κουλτούρας μας υποκόπτονται καμιά φορά σ' αυτή τη λογική που ονομάζουμε προ-λογική (P. Bourdieu, *Ce sens pratique*, Minuit, 1980, και Ν. Παναγιωτόπουλος, «Από τον κανόνα στις στρατηγικές και από το υποκείμενο στον δράντα φορέα», *Επ. Κοιν. Ερευνών*, 72, 1989, σ. 123-141). Αξίζει εδώ να θυμηθούμε πως ο Πλάτων ενεργοποιεί αυτήν τη λογική:

«Ανάμεσα τους κάθονταν δικαστές που έβγαζαν την απόφασή τους και πρόσταζαν τους δίκαιους ν' ακολουθήσουν το δρόμο που πήγαινε δεξιά και πάνω, μέσ' από τον ουρανό, αφού πρωτίτερα τους κρέμαγαν μπροστά σημάδια που έλεγαν τι απόφαση είχαν βγάλει γι' αυτούς στη δίκη· τους άδικους τους έστελναν να πάρουν το δρόμο προς τ' αριστερά και κάτω αφού κρέμαγαν και σ' αυτούς, αλλ' από πίσω, σημείωμα που έλεγε όλες τις πράξεις τους.» (Πλάτων, *Πολιτεία* I 614 c,d)

2. Τα εισαγωγικά χρησιμοποιήθηκαν για να υπενθυμίσουν ότι οφείλει ο κοινωνικός αυτός ορισμός στους μηχανισμούς καταστολής του —πράγμα που δεν σημαίνει πως η εγκληματικότητα περιστελλεται, όπως υποστηρίζουν πολλοί, μέσω ενός νομιναλιστικού παραδοξολογήματος στον ορισμό που νομιμοποιεί ο θεσμός της καταστολής της.

3. Η λογική της χρησιμοποίησης του δείγματος αυτού το οποίο συγκροτήθηκε κατ' αρχήν για τις ανάγκες μιας προέρευνας πάνω στις κοινωνικές χρήσεις του δικαϊκού της καταγγελίας, έχει όλες τις πιθανότητες να ενοχλήσει τη λογική του τελετουργισμού των διαδικασιών στον οποίο οδηγούνται, εμμέσως, οι μεθοδολόγοι από την ηθική του μεθοδολογικού καθήκοντος όταν ξεχνούν, όπως το επισημαίνει ο Campbell, ότι όταν έχει γίνει αποδεκτό πως όλες οι προτάσεις που περιλαμβάνονται μέσα σ' ορισμένα όρια είναι ισόδυναμες και η οριζόμενη κατά προσέγγιση πρόταση τοποθετείται μέσα σ' αυτά τα όρια, η χρήση της πλησιέστερης μορφής είναι απόλυτα νόμιμη, Ν.Ρ. Campbell, *An Account of the Principles of Measurement and Calculation*, Longman-Green, Λονδίνο, Νέα Υόρκη, 1928, σ. 186, στο P. Bourdieu, J.-C. Chamboredon, J.-C. Passeron, *Métier du sociologue*, Mouton, 1983, σ. 22. Εξ άλλου, σκοπούμε στη συνέχεια να επαληθεύσουμε σ' ένα δείγμα αντιπροσωπευτικό σε εθνικό επίπεδο το σύνολο των υποθέσεων που προτείνουμε εδώ.

4. Πραγματοποιώντας την έρευνα αυτή, το καλοκαίρι του 1987, η επιλογή των προσώπων, όπως και των αντικειμένων, δεσμεύτηκε από τη λογική της μορφής της ίδιας της έρευνας, δηλαδή πως τα προτεινόμενα αντικείμενα και πρόσωπα θα έπρεπε να ήταν γνωστά σε όλους τους ερωτηθέντες (και είναι η ίδια λογική της έρευνας που ουδετεροποίησε τις επιδράσεις που μπορούσαν να ασκηθούν στους ερωτηθέντες, εξαιτίας της διαφορετικής ποινικής κατάστασης των προτεινόμενων υποκειμένων) αλλά καθορίστηκε επίσης από την ανάγκη σύλλη-

Οι «εγκληματίες» δεν αποτελούν εδώ παρά μόνο την πρόφαση ενός παιδιού απονομής, κατηγοριοποίησης και τα προτεινόμενα αντικείμενα χαρακτηριστικά κατηγορήματος και κατηγορητήρια.

Το ζήτημα των κανόνων, των αρχών ή των σχημάτων που ρυθμίζουν αυτές τις απονομές έχει αντικειμενικά τεθεί από το γεγονός ότι εκεί που θα περιμέναμε να καταγράψουμε μόνο τους τυχαίους συνδυασμούς της φαντασίας, παρατηρούμε στατιστική κανονικότητα την οποία δεν μπορούμε να την εξηγήσουμε παρά μόνο υποθέτοντας πως, αντί να προβούν σε τυχαίους ατομικούς συνδυασμούς, τα ερωτώμενα άτομα κατευθύνονται, μέσα στις ίδιες τις συσχετίσεις που διενεργούν, από κοινές αρχές κρίσης και διάκρισης.⁵

Επειδή οι αρχές αυτές λειτουργούν στα πλαίσια της πρακτικής κατάστασης και, μένοντας μακριά από την εξήγηση, δεν ελέγχονται ούτε στην εσωτερική τους μορφή ούτε στους όρους εφαρμογής τους, όλοι οι φορείς δεν ενεργοποιούν το ίδιο σχήμα για να σκεφτούν το ίδιο αντικείμενο. Δεδομένου όμως ότι οι σημασίες κάθε προτεινόμενου αντικειμένου που εκδηλώνονται με αυτόν τον τρόπο είναι συγχρόνως περιορισμένες αριθμητικά (και όχι τόσο πολυάριθμες όσο τα ερωτώμενα άτομα, στην περίπτωση που η αρχή της απονομής έπρεπε να αναζητηθεί στην ατομική ιστορία των υποκειμένων) και άμεσα καταληπτές (ακόμα και χωρίς ρητή κωδικοποίηση), έχουμε το δικαίωμα να υποθέσουμε πως τα σχήματα, που τα ερωτώμενα άτομα μπορούν να εφαρμόσουν σε κάθε περίπτωση, επιλέγοντας τις διαφορές όψεις του ίδιου αντικειμένου ή του ίδιου ατόμου, είναι συγχρόνως περιορισμένα αριθμητικά και κοινά στο σύνολο των υποκειμένων, έτσι ώστε οι διαφορές ερμηνείες του ίδιου αντικειμένου να είναι καταληπτές από το σύνολο των φορέων.

Εάν η «επιλεχθείσα» σημασία δεν εμφανίζεται σε κάθε περίπτωση διαφορεόμενη, παρ' όλη την πολυσημία των αντικειμένων όταν τα θεωρούμε απομονωμένα, είναι διότι εκείνο από τα αντικειμενικά εφαρμόσιμα σχήματα αντίληψης που ενεργοποιείται σε κάθε περίπτωση υποδεικνύεται καθαρά σαν το μόνο που επιτρέπει την καθιέρωση μιας διαρκούς και καταληπτής σχέσης αντιστοιχίας ή αποκλεισμού ανάμεσα στα θεωρούμενα αντικείμενα, άρα μια κατανοητή σχέση μεταξύ των όψεων, που διαμορφώθηκαν μ' αυτό τον τρόπο, μέσω των οποίων τα αντικείμενα αυτά, πράγματα ή άτομα, μπορούν να υπει-

της της ειδικής λογικής της κοινής σκέψης η οποία, όπως το έδειξε ο P. Bourdieu στο έργο του *Le sens pratique*, καθοδηγούμενη όπως όλες οι σκέψεις που ονομάζουμε «προ-λογικές», δηλαδή πρακτικές, από ένα απλό «αίσθημα της αντίθεσης», ενεργεί κατ' αντιπαράθεση, στοιχειώδη μορφή διασάφησης που την οδηγεί, για παράδειγμα, να δίνει στον ίδιο όρο τόσα αντίθετα όσες είναι οι πρακτικές σχέσεις μέσα στις οποίες μπορεί να εμπλακεί με το άλλο.

5. Ευχαριστούμε την Κ. Κατσουγιάννη που έλεγξε με χ^2 καλή εφαρμογή αν η κατανομή των χαρακτηριστικών (χρώματα, ζώα κλπ.) που δόθηκε σε κάθε άτομο διέφερε σε βαθμό στατιστικά σημαντικό απ' αυτήν που θα αναμενόταν με βάση την τυχαία κατανομή.

σέλθουν στη σχέση αυτή. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το σχήμα δυνατός/αδύνατος (που έχει αναμφίβολα σχεδόν την ίδια διάσταση με την αντίθεση, εγγεγραμμένη πολύ βαθιά στο σωματικό σχήμα, μεταξύ του αρσενικού και του θηλυκού) αποτελεί φανερά την αρχή της αντίθεσης ανάμεσα στη Μερσεντές (μεγαλειώδης, ισχυρή) και το Φιάτ 850 (αδύναμο, εύθραυστο-ελαττωματικό), καθώς και της αντίθεσης μεταξύ του Τσάτσου και του Κοεμτζή. Αυτές οι δύο σχέσεις, ακόμα και αν παρήχθησαν διαδοχικά, αλληλοκαθορίζονται και μπορούν να εκφραστούν υπό μορφήν αναλογίας — η Μερσεντές είναι σε σχέση με το Φιάτ 850 ό,τι ο Τσάτσος σε σχέση με τον Κοεμτζή. Σε μια άλλη περίπτωση έχουμε το σχήμα ευγενής/αγενής που, εφαρμοσμένο στα χρώματα και αν θεωρηθεί από την οπτική της συμβολικής του αξίας, παρέχει την αιτιολογία της αντίθεσης μεταξύ του μαύρου, που όταν συνδυάζεται με τον Κοεμτζή είναι χρώμα πένθιμο, ανατριχιαστικό, επικίνδυνο, άγριο, αισχρό, και του άσπρου, χρώμα ευγενές, αθώο, ασυνείδητο, όταν συνδυάζεται με τον Τσάτσο· παρόλο που μπορεί ν' αποδοθεί στο μαύρο θετική αξία μέσω της μαύρης σημαίας — που μπορεί να αντικαταστήσει για ορισμένους ερωτώμενους την κόκκινη σημαία— σαν σύμβολο της ριζοσπαστικής ανατροπής (δηλαδή «εξέχουσα», «θύνουσα» θέση). Το μαύρο όμως ταυτίζεται ακόμα με τη φτώχεια (μαύρο ψωμί, τρώω μαύρο ψωμί, κ.ά.), τη βρώμα (όταν συνδυάζεται ιδίως με ορισμένα επαγγέλματα, όπως κτίστης), αλλά και με την άγνοια («νυχτωμένος», σε «μαύρο σκοτάδι»), την βλακεία («κοιμάται»), την κακοήθεια και το ελάττωμα (υπόκοσμος, «μαύρο χάλι», ο «μαύρος», «μαύρη ψυχή»), κ.ά. Με άλλα λόγια, η εφαρμογή δευτερευόντων σχημάτων που το φέρνουν σε άλλες αντιθετικές σχέσεις, σε άλλες αναλογίες, θα οδηγήσει στο να αποδοθεί στο μαύρο (όπως στα άλλα αντικείμενα) μια ολόκληρη σειρά από ιδιότητες που συνδέονται λίγο-πολύ με τις βασικές τους ιδιότητες.

Σε μια άλλη περίπτωση, το σχήμα λεπτός/χονδρός, το οποίο, εφαρμοσμένο στα σπορ, αποτελεί την αρχή της αντίθεσης μεταξύ της πυγμαχίας (αθλήματος για «παχύδερμους», «χοντροκέφαλους», «άγαρμπους», αλλά και θεωρούμενο υπό την συμβολική του αξία, για «ακατέργαστους» («ακαλλιέργητους») «άξεστους», ακαλαισθητους, όπως και για «χωριάτες» και «βλάχους», «αδρούς», για «μπατάλικους ανθρώπους», για «ανάγωγους», για «αλήτες», «βάνους», το οποίο συνδέεται με τον Κοεμτζή), και του γκολφ (σπορ για «εκλεκτούς», «ντελικάτους», «για ανθρώπους φίνους», «ραφινάτους», «κομπωούς», «αέρινους» και «ασύλληπτους» το οποίο συνδυάζεται με τον Τσάτσο). Τέλος, σε μια άλλη περίπτωση είναι το σχήμα μοναδικός/κοινός, που είναι στην αρχή της αντίθεσης μεταξύ της Κηφισιάς —συνοικίας «ξεχωριστής», «σπάνιας» («για να μένει κανείς εκεί»), «διακεκριμένης» («για ανθρώπους καθώς πρέπει»), «εξαιρετικής», «περιζήτητης»— η οποία συνδυάζεται με τον Τσάτσο, και της Τρούμπας, συνοικίας «της σειράς», για ανθρώπους «ευ-

ΣΥΝΟΛΟ (N = 80)

	ΧΡΩΜΑΤΑ %				
	ΑΣΠΡΟ	ΜΑΥΡΟ	ΚΙΤΡΙΝΟ	ΚΟΚΚΙΝΟ	ΛΑΧΑΝΙ
Κοιμητήριος	10,0	53,8	3,7	28,8	3,7
Βενάρδος	18,8	18,8	12,5	33,7	16,2
Γκιωνάκης	16,2	18,8	37,5	0,0	27,5
Γούκος	16,2	30,0	27,5	10,0	16,2
Τσάτσος	43,8	30,0	10,0	6,2	10,0
	ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ %				
	ΠΟΡΣΕ	ΜΕΡΣΕΝΤΣ	ΣΥ	ΦΙΑΤ	ΣΚΑΡΑΒΑΙΟΣ
Κοιμητήριος	6,2	10,0	21,3	50,0	12,5
Βενάρδος	43,8	8,7	12,5	25,0	10,0
Γκιωνάκης	0,0	50,0	20,0	22,5	7,5
Γούκος	37,5	35,0	0,0	6,2	21,3
Τσάτσος	10,0	63,7	3,7	10,0	12,5
	ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ %				
	ΚΗΦΙΣΙΑ	ΤΡΟΥΜΠΑ	ΚΟΚΚΙΝΙΑ	ΚΟΛΩΝΑΚΙ	ΤΑΜΠΟΥΡΙΑ
Κοιμητήριος	0,0	50,0	21,3	3,7	25,0
Βενάρδος	12,5	25,0	21,3	31,2	10,0
Γκιωνάκης	35,0	10,0	13,7	31,2	10,0
Γούκος	25,0	6,2	25,0	33,7	10,0
Τσάτσος	50,0	6,2	18,8	25,0	0,0
	ΣΠΟΡ %				
	ΤΕΝΝΙΣ	ΓΚΟΛΦ	BODY BUILDING	ΠΟΛΟΣΦΑΙΡΟ	ΜΠΟΣ
Κοιμητήριος	0,0	0,0	10,0	27,5	62,5
Βενάρδος	25,0	16,2	21,3	25,0	12,5
Γκιωνάκης	18,8	30,0	16,2	25,0	10,0
Γούκος	41,2	12,5	16,2	30,0	0,0
Τσάτσος	20,0	46,2	17,5	12,5	3,7

	ΖΩΑ %				
	ΒΟΔΙ	ΛΙΟΝΤΑΡΙ	ΑΛΕΠΟΥ	ΥΑΙΝΑ	ΚΟΡΑΚΙ
Κοεμτζής	6,3	33,8	10,0	37,5	12,5
Βενάρδος	12,5	21,3	46,2	10,0	10,0
Γκιωνάκης	75,0	6,3	12,5	0,0	6,3
Γούκος	3,7	3,7	63,8	10,0	18,8
Τσάτσος	3,7	12,5	33,8	16,3	33,8
	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ %				
	ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΣ	ΟΙΚΟΔΟΜΟΣ	ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ	ΤΑΞΙΤΗΣ	ΛΟΥΣΤΡΟΣ
Κοεμτζής	0,0	68,7	0,0	18,8	12,5
Βενάρδος	18,8	10,0	27,5	25,0	18,8
Γκιωνάκης	18,8	16,2	40,0	0,0	25,0
Γούκος	31,2	6,2	46,2	16,2	0,0
Τσάτσος	68,7	0,0	21,3	21,3	3,7
	ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ %				
	ΣΚΑΚΙ	ΜΟΝΟΠΟΛΗ	ΤΑΒΛΙ	ΖΑΡΙΑ	ΝΤΑΜΑ
Κοεμτζής	0,0	3,7	50,0	46,2	0,0
Βενάρδος	25,0	12,5	12,5	33,7	16,2
Γκιωνάκης	10,0	16,2	31,2	15,0	27,5
Γούκος	21,3	46,2	12,5	12,5	6,2
Τσάτσος	52,5	25,0	6,2	10,0	6,2

τελείς», «ανάξιους», «ασήμαντους», «μηδαμινούς», «σκιώδεις», «οποιουσδήποτε», «τυχαίους», «καταφρονητέους», «χυδαίους», «αγοραίους», «πρόστυχους» — η οποία συνδυάζεται με τον Κοεμτζή.

Εξαιτίας του γεγονότος ότι η λογική του παιχνιδιού και των προτεινόμενων αντικειμένων προσανατόλιζε την αναζήτηση των αντιστοιχιών προς την πλευρά του εγκλήματος, οι ερωτώμενοι αναφερόντουσαν στις επιλογές που είχαν ήδη πραγματοποιήσει σε μια άλλη σειρά, όταν καμιά άλλη άμεση σχέση δεν επιβαλλόταν. Σε κάθε σειρά, οι πρώτες επιλογές, οι μόνες πραγματικά καθορισμένες (μ' αυτό τον τρόπο για τα χρώματα, η αντίθεση μεταξύ του άσπρου και του μαύρου), περιόριζαν όλες τις άλλες.

Από την άλλη πλευρά όλα τείνουν να δείξουν πως η δυνατότητα χρησιμοποίησης του συνόλου των προσφερόμενων δυνατοτήτων στις επιλογές αυξάνει με την αρμοδιότητα που απορρέει από το κοινωνικό status, που επιτρέπει την παραγωγή ενός μεγαλύτερου αριθμού αντιθέσεων, δηλαδή με το επίπεδο μόρφωσης και το φύλο. Για παράδειγμα, οι γυναίκες συνδυάζουν πολύ περισσότερο το σκάκι με τον Τσάτσο, γιατί το θεωρούν μόνο σαν ένα «πνευματικό» παιχνίδι (διαφορά η οποία, όπως άλλες που μπορούμε να παρατηρήσουμε, στηρίζεται στο γεγονός ότι άνδρες περισσότερο πολιτικοποιημένοι, «πιο αριστεροί», συνδυάζουν λιγότερο το σκάκι στον Τσάτσο, αναμφίβολα εξαιτίας της θέσης που κατέχει το παιχνίδι αυτό στη Σοβιετική Ένωση). Με τον ίδιο τρόπο, είναι γιατί αναμφίβολα γνωρίζουν καλύτερα «την υπόθεση Γούκου» και οι άντρες τον συνδυάζουν περισσότερο συχνά με την Κηφισιά και το επάγγελμα του βιομήχανου. Είναι κατανοητό ότι αυτές οι διαφορές έχουν να κάνουν με το γεγονός —το οποίο δεν είναι ανεξάρτητο από το προηγούμενο— ότι οι άντρες είναι πιο ενημερωμένοι, πιο «πολιτικοποιημένοι», με τη γενική έννοια του όρου ή, πιο γενικά, είναι περισσότερο «αρμόδιοι» κοινωνικά. Έχουν δηλαδή το δικαίωμα και την υποχρέωση, καλύτερα, είναι κοινωνικά αναγνωρισμένοι σαν «άξιοι» για ν' ασχοληθούν μ' αυτές τις υποθέσεις. Γι' αυτό το λόγο, οι γυναίκες τείνουν πιο εύκολα να καθοδηγούνται από αναλογίες με μη-εγκληματικές ιδιότητες της προσωπικότητας, όπως η σωματική έξις (συνδυάζοντας τον Βενάρδο, τον «όμορφο ληστή», με την Πόρσε, με την Κηφισιά και το Κολωνάκι).

Η αρχή της συνοχής των επιλογών δεν εντοπίζεται στην πρόθεση συνοχής αλλά στη σταθερότητα σ' ένα σύστημα ταξινομικών σχημάτων, το οποίο, αν και λειτουργεί κατά απόλυτο ασυνεχή τρόπο, συλλαμβάνει τα αντικείμενά του κατά τρόπο αντικειμενικά συνεπή. Κατ' αυτόν τον τρόπο, βλέπουμε, για παράδειγμα, να σχηματίζεται σιγά-σιγά μ' αυτή τη σειρά μεταφορών, ένα κοινωνικό πορτραίτο κοινωνιολογικά συνοχικό του κάθε «εγκληματία». Όλες οι εικόνες που συνδυάζονται με τον Κοεμτζή έχουν ως κοινή αρχή κάτι σαν την ιδέα της βιαιότητας, ανακαλούμενη από την πυγμαχία («βάρβαρο», «θη-

ΑΝΤΡΕΣ (N = 40)

	ΧΡΩΜΑΤΑ %				
	ΛΕΥΚΟ	ΜΑΥΡΟ	ΚΙΤΡΙΝΟ	ΚΟΚΚΙΝΟ	ΛΑΧΑΝΙ
Κοεμτζής	12,5	42,5	5,0	37,5	0,0
Βενάρδος	12,5	20,0	17,5	37,5	12,5
Γκιωνάκης	12,5	17,5	37,5	0,0	32,5
Γούκος	17,5	30,0	37,5	7,5	7,5
Τσάτσος	37,5	37,5	5,0	7,5	12,5
	ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ %				
	ΠΟΡΣΕ	ΜΕΡΣΕΝΤΕΣ	ΣΥ	ΦΙΑΤ	ΣΚΑΡΑΒΑΙΟΣ
Κοεμτζής	7,0	0,0	37,5	43,7	12,5
Βενάρδος	37,5	12,5	7,5	42,5	0,0
Γκιωνάκης	0,0	47,5	15,0	22,5	22,5
Γούκος	37,5	37,5	0,0	0,0	25,0
Τσάτσος	12,5	67,5	0,0	0,0	20,0
	ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ %				
	ΚΗΦΙΣΙΑ	ΤΡΟΥΜΠΑ	ΚΟΚΚΙΝΙΑ	ΚΟΛΩΝΑΚΙ	ΤΑΜΠΟΥΡΙΑ
Κοεμτζής	0,0	50,0	17,5	0,0	32,5
Βενάρδος	0,0	42,5	32,5	25,0	0,0
Γκιωνάκης	32,5	12,5	17,5	21,5	5,0
Γούκος	25,0	12,5	17,5	37,5	7,5
Τσάτσος	45,0	37,5	5,0	5,0	7,5
	ΣΠΟΡ %				
	TENNIS	ΓΚΟΛΦ	BODY BUILDING	ΠΟΛΟΣΦΑΙΡΟ	ΜΠΟΣ
Κοεμτζής	0,0	0,0	17,5	7,5	75,0
Βενάρδος	25,0	12,5	12,5	32,5	17,5
Γκιωνάκης	7,5	42,5	12,5	37,5	0,0
Γούκος	42,5	7,5	25,0	25,0	0,0
Τσάτσος	42,5	25,0	12,5	20,0	0,0

	ΖΩΑ %				
	ΒΟΔΙ	ΛΙΟΝΤΑΡΙ	ΑΛΕΠΟΥ	ΥΑΓΙΑ	ΚΟΦΑΚΙ
Κοεμτζής	0,0	37,5	12,5	37,5	12,5
Βενάρδος	0,0	25,0	62,5	0,0	12,5
Γκιωνάκης	80,0	12,5	7,5	0,0	0,0
Γούκος	7,5	0,0	50,0	17,5	25,0
Τσάτσος	0,0	25,0	25,0	12,5	37,5
	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ %				
	ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΣ	ΟΙΚΟΔΟΜΟΣ	ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ	ΤΑΞΙΤΖΗΣ	ΛΟΥΣΤΡΟΣ
Κοεμτζής	0,0	60,0	0,0	35,0	5,0
Βενάρδος	15,0	12,5	32,5	32,5	7,5
Γκιωνάκης	25,0	12,5	37,5	7,5	17,5
Γούκος	37,5	0,0	55,0	7,5	0,0
Τσάτσος	72,5	0,0	27,5	0,0	0,0
	ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ %				
	ΣΚΑΚΙ	ΜΟΝΟΠΟΛΗ	ΤΑΒΛΙ	ΖΑΡΙΑ	ΝΤΑΜΑ
Κοεμτζής	0,0	5,0	45,0	50,0	0,0
Βενάρδος	25,0	7,5	20,0	32,5	15,0
Γκιωνάκης	12,5	17,5	32,5	12,5	25,0
Γούκος	12,5	50,0	12,5	12,5	12,5
Τσάτσος	42,5	37,5	7,5	7,5	5,0

ριωδία», ζωώδης κτηνωδία), από την Τρούμπα (συνοικία που χαρακτηρίζεται από την πορνεία, «ζεστή συνοικία»), από το «τάβλι» και το «μπαρμπούτι» («παιχνίδια για αλήτες», για «μάγκες», για τα «κουτσαβάκια», στα «καταγώγια» και στα «χασισοποτεία»), στοιχεία της υποπρολεταριακής παράστασης, ενώ από την άλλη πλευρά οι εικόνες που συνδυάζονται με τον Τσάτσο έχουν ως κοινή αρχή κάτι σαν την ιδέα της χάριτος (με τη διπλή έννοια της λέξης), της αρετής και της αριστείας, του άφθαρτου και του άφθαστου, του άξιου και του «άσπρου», του πνευματικού ανθρώπου (ανθρώπου από «ράτσα»).

Μπορούμε να δεχτούμε, λοιπόν, πως το παιχνίδι αυτό δίνει μια αρκετά σαφή ιδέα της καθημερινής ταξικής διαπάλης η οποία οπλίζεται με ημι-έννοιες της αυθόρμητης κοινωνιολογίας («τον είδες...», «τον αλήτη...», «πώς φαίνεται...», κ.ά.) πιο συχνά με τη μορφή ύβρεως παρά κρίσης, για να ταξινομηθούν, να «καταλοισθούν», να «εγκαθλωθούν» οι αντίπαλοι, «οι αντίθετοι», κοντολογίς, να εγκλεισθούν μέσα σε μια «ουσία».^{5α}

Από το γεγονός ότι η πρακτική λογική στην οποία υπακούουν οι πράξεις απονομής προβαίνει διαδοχικά και άρα δεν μπορεί να συναντήσει τις ίδιες τις τριτογενείς και από το γεγονός ότι, δίχως να υπερβούμε τα όρια ενός καθορισμένου συστήματος ταξινομικών σχημάτων, μπορούμε να συλλάβουμε το ίδιο αντικείμενο μέσω διαφορετικών σχημάτων, άρα να το συσχετίσουμε με διάφορα αντικείμενα ή με το ίδιο το αντικείμενο που εξετάζουμε κάτω από διάφορες σχέσεις, όλες οι σημασίες τις οποίες οι ατομικές πράξεις απονομής αποδίδουν σ' ένα αντικείμενο ή σ' ένα πρόσωπο δεν είναι πάντοτε απόλυτα συνεκτικές.

Μ' αυτόν τον τρόπο, δεν είναι εύκολο να συμβιβάσουμε αυτό που κάνει να συνδυάζεται ο Γκιωνάκης, διάσημος ηθοποιός, με το τάβλι με όλες τις άλλες ιδιότητες μέσω των οποίων συνδυάζεται με την Μερσεντές, το γκολφ ή το επάγγελμα του δικηγόρου. Δεδομένου ότι οι παρατηρούμενες σχέσεις είναι το αποτέλεσμα της εφαρμογής σχημάτων που, λειτουργώντας στα πλαίσια της πρακτικής κατάστασης, αφήνουν απροσδιόριστα τα διακριτικά χαρακτηριστικά τα οποία εντοπίζουν και τους μεσολαβητικούς όρους, που δεν ανάγονται ποτέ στο επίπεδο της έννοιας, πάνω στους οποίους στηρίζονται οι απονομές, καθένα από τα πρόσωπα ή τα αντικείμενα που χρησιμοποιούνται βρίσκεται φορτισμένο από ένα σύνολο λίγο-πολύ περιεσταλμένο (αλλά πάντοτε πολύ περιορισμένο) και λίγο-πολύ συνεκτικό από άνισα πιθανές σημασίες.

5α. Κατ' αυτόν τον τρόπο εξηγείται το γεγονός ότι το παιχνίδι αυτό έγινε τόσο εύκολα αποδεκτό και κατανοητό (το εξαιρετικά χαμηλό ποσοστό άρνησης, 1%, φαίνεται να το δείχνει), αλλά και φανερόνεται πως η σύλληψη του κοινωνικού κόσμου και του εγκλήματος που φανέρωσε είναι τελικά πολύ πιο αληθινή από εκείνη που παράγουν τα ψευδο-επιστημονικά ερωτήματα της «εγκληματολογίας».

ΓΥΝΑΙΚΕΣ (N = 40)

	ΧΡΩΜΑΤΑ %				
	ΑΣΠΡΟ	ΜΑΥΡΟ	ΚΙΤΡΙΝΟ	ΚΟΚΚΙΝΟ	ΛΑΧΑΝΙ
Κοεμτζής	7,5	62,5	0,0	25,0	5,0
Βενάρδος	32,5	12,5	5,0	32,5	17,5
Γκιωνάκης	17,5	20,0	37,5	0,0	25,0
Γούκος	12,5	32,5	17,5	12,5	25,0
Τσάτσος	50,0	25,0	12,5	5,0	7,5
	ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ %				
	ΠΟΡΣΕ	ΜΕΡΣΕΝΤΕΣ	2CV	ΦΙΛΤ	ΣΚΑΡΑΒΑΙΟΣ
Κοεμτζής	0,0	20,0	12,5	55,0	12,5
Βενάρδος	50,0	7,5	17,5	5,0	20,0
Γκιωνάκης	0,0	42,5	20,0	12,5	25,0
Γούκος	37,5	32,5	0,0	12,5	17,5
Τσάτσος	5,0	62,5	7,5	17,5	7,5
	ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ %				
	ΚΗΦΙΣΙΑ	ΤΡΟΥΜΠΑ	ΚΟΚΚΙΝΙΑ	ΚΟΛΩΝΑΚΙ	ΤΑΜΠΟΥΡΙΑ
Κοεμτζής	0,0	50,0	25,0	7,5	17,5
Βενάρδος	25,0	7,5	12,5	37,5	17,5
Γκιωνάκης	42,5	7,5	5,0	30,0	15,0
Γούκος	10,0	0,0	32,5	42,5	15,0
Τσάτσος	35,0	10,0	10,0	35,0	10,0
	ΣΠΟΡ %				
	TENNIS	ΓΚΟΛΦ	BODY BUILDING	ΠΟΛΟΣΦΑΙΡΟ	ΜΠΟΣ
Κοεμτζής	0,0	0,0	0,0	50,0	50,0
Βενάρδος	25,0	17,5	32,5	17,5	7,5
Γκιωνάκης	32,5	17,5	17,5	12,5	20,0
Γούκος	37,5	17,5	7,5	37,5	0,0
Τσάτσος	0,0	67,5	17,5	5,0	10,0

	ΖΩΑ %				
	ΒΟΔΙ	ΛΙΟΝΤΑΡΙ	ΑΛΕΠΟΥ	ΥΑΙΝΑ	ΚΟΡΑΚΙ
Κοεμτζής	12,5	32,5	7,5	32,5	15,0
Βενάρδος	25,0	17,5	32,5	17,5	7,5
Γκιωνάκης	67,5	0,0	20,0	0,0	12,5
Γούκος	0,0	7,5	67,5	12,5	12,5
Τσάτσος	7,5	0,0	42,5	17,5	32,5
	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ %				
	ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΣ	ΟΙΚΟΔΟΜΟΣ	ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ	ΤΑΞΙΤΖΗΣ	ΛΟΥΣΤΡΟΣ
Κοεμτζής	0,0	75,0	0,0	12,5	12,5
Βενάρδος	25,0	7,5	25,0	17,5	25,0
Γκιωνάκης	12,5	17,5	37,5	0,0	32,5
Γούκος	25,0	12,5	37,5	25,0	0,0
Τσάτσος	67,5	0,0	20,0	12,5	0,0
	ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ %				
	ΣΚΑΚΙ	ΜΟΝΟΠΟΛΗ	ΤΑΒΛΙ	ΖΑΡΙΑ	ΝΤΑΜΑ
Κοεμτζής	0,0	0,0	57,5	42,5	0,0
Βενάρδος	25,0	12,5	7,5	37,5	17,5
Γκιωνάκης	7,5	12,5	32,5	17,5	30,0
Γούκος	32,5	42,5	12,5	12,5	0,0
Τσάτσος	62,5	12,5	5,0	12,5	7,5

Εάν παραμερίσουμε τις κάποιες κωδικοποιημένες σχέσεις (ή ημι-κωδικοποιημένες), όπως εκείνη που δημιουργείται μεταξύ Μερσεντές και Τσάτσου, η συγκέντρωση γύρω από μια κυρίαρχη σημασία είναι όλο και εντονότερη όταν οι διάφοροι φορείς συμφωνούν απόλυτα για το σχήμα που ενεργοποιούν για να κατασκευάσουν τα αντικείμενα και τις σχέσεις που τα ενώνουν.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η έρευνα η οποία καταγράφει πράξεις απονομής σημασιών που παράγονται από την εφαρμογή σχημάτων λίγο-πολύ εντελώς υπερθεσιμών και η στατιστική ανάλυση που τα συνδέει αναπαράγουν μέσω μιας πειραματικής προσποίησης τη διαδικασία παραγωγής συλλογικών παραστάσεων όπως η φήμη ενός προσώπου ή η κοινωνική εικόνα ενός αντικειμένου. Οι αναπαραστάσεις αυτές μπορούν να είναι το προϊόν της εφαρμογής ενός ίδιου σχήματος αντίληψης ή ενός κοινού συστήματος ταξινόμησης, χωρίς να παύει όμως να είναι το αντικείμενο κοινωνικών ανταγωνιστικών χρήσεων. Εάν κάθε κατάληψη (aperception) εμπλέκει μια εκτίμηση, η σύμπτωση των σχημάτων κατάληψης δεν εμπλέκει τη σύμπτωση των σχημάτων εκτίμησης. Όταν φορείς που κατέχουν διαφορετικές θέσεις στον κοινωνικό χώρο (ή τον πολιτικό χώρο) ενεργοποιούν τα ίδια ταξινομικά σχήματα, έρχονται πάντα σε αντίθεση όσον αφορά την αξία που αποδίδουν στα σήματα που παράγονται κατ' αυτόν τον τρόπο. Για παράδειγμα, δεξιά και αριστερά, πλουσιό και φτωχοί, «πολιτισμένοι» και «άγριοι» εφαρμόζουν αντίστοιχα την αντίθεση μεταξύ του λιονταριού (βασιλιάς των ζώων) και της ύαινας (αιμοβόρο ζώο) για να εκφραστεί η αντίθεση μεταξύ Τσάτσου και Κοεμτζή. Αυτή όμως η αντίθεση, ανάλογα με το αν χρησιμοποιείται από οπαδούς του Παπανδρέου ή τους οπαδούς του Μητσοτάκη, λαμβάνει αντιδιαμετρικά αντίθετες αξίες, καθώς οι πρώτοι συνδυάζουν το λιοντάρι με τον Κοεμτζή (σύμβολα της ριζοσπαστικής ανατροπής) οι δεύτεροι με την ύαινα (σύμβολο του «απαίσιου», «μοχθηρού», «διεστραμμένου» ανθρώπου). Είναι η ίδια λογική που οδηγεί τους οπαδούς του Παπανδρέου να συνδυάζουν το κοράκι, το «αρπακτικό», με τον Τσάτσο (και κατά δεύτερο λόγο με τον Γούκο) και οι οπαδοί του Μητσοτάκη με τον Κοεμτζή ή, ακόμη, είναι η ίδια λογική που οδηγεί τη δεξιά να συνδυάζει το «λούστρο» με τον Βενάρδο ενώ η αριστερά με τον Γκιωνάκη.

Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό πως αρκεί να μελετήσουμε τα σύμβολα ή τις κοινές λέξεις στις πρακτικές τους χρήσεις για ν' ανακαλύψουμε την ανάγκη να περικλείσουμε στους πλήρεις ορισμούς τους την κύρια πολυσημία που οφείλουν σ' αυτές τις ανταγωνιστικές χρήσεις. Οι καταστάσεις της πολιτικής διαπάλης των οποίων αυτό το παιχνίδι της κοινωνικής αντίδρασης στο έγκλημα και στον εγκληματία παρουσιάζει μια κατά προσέγγιση εικόνα, θυμίζουν πως οι λέξεις ή τα σημεία μπορούν να είναι κοινά χωρίς ποτέ —αντίθετα με την αυταπάτη της συναίνεσης— να είναι εντελώς ουδέτερα, διότι εγκυμο-

ΨΗΦΟΦΟΡΟΙ ΤΟΥ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ (N = 40)

	ΧΡΩΜΑΤΑ %				
	ΛΕΠΡΟ	ΜΑΥΡΟ	ΚΙΤΡΙΝΟ	ΚΟΚΚΙΝΟ	ΛΑΧΑΝΙ
Κοεμτζής	7,5	62,5	0,0	30,0	0,0
Βενάρδος	20,0	17,5	7,5	37,5	17,5
Γκιωνάκης	20,0	17,5	37,5	0,0	25,0
Γούκος	12,5	25,0	37,5	1,5	12,5
Τσάτσος	35,0	40,0	7,5	17,5	0,0
	ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ %				
	ΠΟΡΣΕ	ΜΕΡΣΕΝΤΕΣ	2CV	ΦΙΑΤ	ΣΚΑΡΑΒΑΙΟΣ
Κοεμτζής	0,0	12,5	17,5	50,0	20,0
Βενάρδος	37,5	12,5	12,5	25,0	12,5
Γκιωνάκης	0,0	25,0	25,0	17,5	32,5
Γούκος	50,0	32,5	0,0	5,0	12,5
Τσάτσος	17,5	62,5	0,0	12,5	7,5
	ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ %				
	ΚΗΦΙΣΙΑ	ΤΡΟΥΜΠΑ	ΚΟΚΚΙΝΙΑ	ΚΟΛΩΝΑΚΙ	ΤΑΜΠΟΥΡΙΑ
Κοεμτζής	0,0	62,5	25,0	0,0	12,5
Βενάρδος	15,0	25,0	15,0	37,5	7,5
Γκιωνάκης	30,9	12,5	5,0	32,5	20,0
Γούκος	25,0	12,5	20,0	25,0	17,5
Τσάτσος	42,5	12,5	20,0	20,0	5,0
	ΣΠΟΡ %				
	TENNIS	ΓΚΟΛΦ	BODY BUILDING	ΠΟΛΟΣΦΑΙΡΟ	ΜΠΟΣ
Κοεμτζής	0,0	0,0	12,5	32,5	55,0
Βενάρδος	12,5	17,5	25,0	25,0	20,0
Γκιωνάκης	32,5	17,5	12,5	25,0	12,5
Γούκος	50,0	5,0	25,0	12,5	7,5
Τσάτσος	25,0	37,5	25,0	7,5	5,0

	ΖΩΑ %				
	ΒΟΔΙ	ΛΙΟΝΤΑΡΙ	ΑΛΕΠΟΥ	ΥΑΓΙΝΑ	ΚΟΦΑΚΙ
Κοεμτζής	12,5	20,0	5,0	42,5	20,0
Βενάρδος	5,0	20,0	55,0	20,0	0,0
Γκιωνάκης	55,0	12,5	20,0	0,0	12,5
Γούκος	0,0	7,5	62,5	17,5	12,5
Τσάτσος	5,0	17,5	37,5	20,0	20,0
	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ %				
	ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΣ	ΟΙΚΟΔΟΜΟΣ	ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ	ΤΑΞΙΤΖΗΣ	ΛΟΥΣΤΡΟΣ
Κοεμτζής	0,0	65,0	5,0	12,5	17,5
Βενάρδος	12,5	5,0	32,5	20,0	30,0
Γκιωνάκης	12,5	20,0	50,0	5,0	12,5
Γούκος	32,5	12,5	42,5	12,5	0,0
Τσάτσος	67,5	0,0	12,5	7,5	12,5
	ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ %				
	ΣΚΑΚΙ	ΜΟΝΟΠΟΛΗ	ΤΑΒΛΙ	ΖΑΡΙΑ	ΝΤΑΜΑ
Κοεμτζής	0,0	10,0	40,0	50,0	0,0
Βενάρδος	25,0	12,5	17,5	37,5	7,5
Γκιωνάκης	5,0	12,5	37,5	7,5	37,5
Γούκος	32,5	42,5	7,5	5,0	12,5
Τσάτσος	57,5	17,5	7,5	17,5	0,0

νούν τη δυναμικότητα των ανταγωνιστικών χρήσεων για τις οποίες προσφέρονται.

Όταν πρόκειται να ταξινομήσουμε κοινωνικά ταξινομημένα και ταξινομικά αντικείμενα, δηλαδή άνισα κατανεμημένα στις κοινωνικές τάξεις, και συνεπώς άνισα απονεμημένα στις κοινωνικές τάξεις μέσα στους ρητούς ή άρητους συσχετισμούς, παρατηρούμε την ίδια συμφωνία πάνω στη σημασία τη συνδυασμένη με την ίδια διαφωνία για την αξία των ταξινομημένων αντικειμένων. Μ' αυτόν τον τρόπο, όποια κι αν είναι η θέση τους μέσα στη δομή των ταξικών σχέσεων (συλλαμβανόμενη εδώ μέσα από το εισόδημα)⁶ και τη σχέση τους με τη θέση αυτή (δηλωμένη από την προτίμησή του για τον Μητσοτάκη ή τον Παπανδρέου), οι ερωτώμενοι συμφωνούν με την άποψη ότι το γκολφ είναι αστικό παιχνίδι (συνδυάζοντάς το με τον Τσάτσο και, κατά δεύτερο λόγο, με τον Γκιωνάκη), αφήνοντας την πυγμαχία για τον Κοεμτζή (στη «λαϊκή μάζα», στη «φτωχολογιά» της οποίας είναι μέλος). Εκδηλώνουν μάλιστα την ίδια πρακτική γνώση της σχέσης που συνδέει τα αγαθά και τις πρακτικές με τις κοινωνικές τάξεις όταν απονέμουν το σκάκι στον Τσάτσο, το Φιάτ 850 στον Κοεμτζή (και κατά δεύτερο λόγο στον Βενάρδο), την Μερσεντές στον Τσάτσο (και κατά δεύτερο λόγο στον Γκιωνάκη και τον Γούκο) κτλ. Καθοδηγούμενοι από την αίσθηση των κοινωνικών πραγματικοτήτων που επιτρέπει την εκτίμηση της ευπρέπειας και της μικροπρέπειας, του συμβιβαστικού και του μη-συμβιβαστικού χαρακτηριστήρα της κοινωνικής λογικής, οι ερωτώμενοι συνδυάζουν πρόσωπα με αντικείμενα, ή πρόσωπα μεταξύ τους σύμφωνα με τη θέση τους μέσα στις κατανομές, πραγματοποιώντας με τον τρόπο αυτό ζεύγη που θεωρούνται αμέσως ταιριαστά απ' όλους εκείνους που κατέχουν την ίδια πρακτική γνώση των κατανομών.

Στην πραγματικότητα, οι πολιτικές διαφορές, οι διαφορές στον τρόπο αντίδρασης στο έγκλημα και τον εγκληματία σχετίζονται με την αναγνώριση και όχι με την (πρακτική) γνώση των αντικειμενικών δομών. Οι καλύτερα

---

6. Θα πρέπει εδώ ίσως να υπενθυμίσουμε ορισμένες γενικές παρατηρήσεις: στην κοινωνιολογία, η μελέτη και η ερμηνεία των στατιστικών πινάκων παρουσιάζει μια ειδική δυσκολία. Η αποσαφήνιση των συσχετισμών περιπλέκεται πραγματικά συχνά: μεταξύ άλλων, από το γεγονός ότι οι «μεταβλητές» που συγκρατούμε δεν είναι σχεδόν πάντα παρά ενδείξεις, δείκτες, και όχι επεξηγηματικές μεταβλητές. Όπως το παράδειγμα του διπλώματος δεν είναι παρά ένας ατελής, ελλιπής, δείκτης του πολιτισμικού κεφαλαίου ο οποίος δεν λαμβάνει υπόψη τις προσωπικές πολιτισμικές αποκτήσεις (αυτοδίδακτοι), ούτε αυτό που ονομάζουμε «πολιτισμική αρχαιότητα της οικογένειας» στην οποία ανήκει το ερωτώμενο άτομο, έτσι και η κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία δεν συγκροτεί παρά μια κατά προσέγγιση πληροφορία πάνω στην κοινωνική τάξη που ανήκει το ερωτώμενο άτομο, αφού δεν υπολογίζει ούτε την κοινωνική τροχιά, ούτε την επαγγελματική σταδιοδρομία, ούτε την κοινωνική θέση που κατέχουν τα άλλα μέλη της οικογένειας, ούτε, ακόμη πιο γενικά, το δίκτυο των κοινωνικών σχέσεων του ατόμου, δηλαδή όλα αυτά τα δεδομένα που ριζώνουν την κοινωνική θέση και τα οποία δεν μπορούν να αναχθούν μόνο στο επάγγελμα τη στιγμή της έρευνας.

ΨΗΦΟΦΟΡΟΙ ΤΟΥ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ (N = 38)

	ΧΡΩΜΑΤΑ %				
	ΑΣΠΡΟ	ΜΑΥΡΟ	ΚΙΤΡΙΝΟ	ΚΟΚΚΙΝΟ	ΛΑΧΑΝΙ
Κοεμτζής	5,2	47,3	7,8	34,2	5,2
Βενάρδος	15,8	7,9	15,8	55,3	5,2
Γκιωνάκης	13,1	21,0	26,3	5,2	34,2
Γούκος	21,1	21,1	13,2	10,5	34,2
Τσάτσος	34,2	26,3	5,2	13,1	21,0
	ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ %				
	ΠΟΡΣΕ	ΜΕΡΣΕΝΤΕΣ	ΣΥ	ΦΙΑΤ	ΣΚΑΡΑΒΑΙΟΣ
Κοεμτζής	5,2	13,1	21,0	52,6	7,8
Βενάρδος	47,3	7,8	13,1	26,3	5,2
Γκιωνάκης	0,0	52,6	7,8	26,3	13,1
Γούκος	34,2	26,3	5,2	7,8	26,3
Τσάτσος	0,0	60,5	7,8	5,2	26,3
	ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ %				
	ΚΗΦΙΣΙΑ	ΤΡΟΥΜΠΑ	ΚΟΚΚΙΝΙΑ	ΚΟΛΩΝΑΚΙ	ΤΑΜΠΟΥΡΙΑ
Κοεμτζής	0,0	26,3	21,0	5,2	47,3
Βενάρδος	13,1	21,0	39,4	26,3	0,0
Γκιωνάκης	39,4	5,2	13,1	34,2	7,8
Γούκος	7,8	0,0	26,3	60,5	5,2
Τσάτσος	60,5	0,0	5,2	34,2	0,0
	ΣΠΟΡ %				
	ΤΕΝΝΙΣ	ΓΚΟΛΦ	BODY BUILDING	ΠΟΛΟΣΦΑΙΡΟ	ΜΠΟΣ
Κοεμτζής	0,0	0,0	5,2	34,2	60,5
Βενάρδος	26,3	13,1	26,3	26,3	7,8
Γκιωνάκης	13,1	26,3	26,3	34,2	0,0
Γούκος	39,4	7,8	13,1	34,2	5,2
Τσάτσος	0,0	81,5	5,2	7,8	5,2

	ΖΩΑ %				
	ΒΟΔΙ	ΛΙΟΝΤΑΡΙ	ΑΛΕΠΟΥ	ΥΑΙΝΑ	ΚΟΡΑΚΙ
Κοεμτζής	7,8	55,2	15,7	15,7	5,2
Βενάρδος	5,2	13,1	60,5	0,0	21,0
Γκιωνάκης	94,7	2,6	0,0	2,6	0,0
Γούκος	5,2	0,0	47,3	23,6	23,6
Τσάτσος	7,8	5,2	39,4	13,1	34,2
	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ %				
	ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΣ	ΟΙΚΟΔΟΜΟΣ	ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ	ΤΑΞΙΤΖΗΣ	ΛΟΥΣΤΡΟΣ
Κοεμτζής	0,0	65,7	7,8	26,3	0,0
Βενάρδος	7,8	7,8	42,1	34,2	7,8
Γκιωνάκης	21,0	5,2	34,2	5,2	34,2
Γούκος	26,3	5,2	47,3	21,0	0,0
Τσάτσος	56,7	0,0	26,3	7,8	0,0
	ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ %				
	ΣΚΑΚΙ	ΜΟΝΟΠΟΛΗ	ΤΑΒΛΙ	ΖΑΡΙΑ	ΝΤΑΜΑ
Κοεμτζής	7,8	0,0	65,7	26,3	0,0
Βενάρδος	26,3	13,1	13,1	21,0	26,3
Γκιωνάκης	0,0	31,5	15,7	15,7	36,8
Γούκος	13,1	47,3	21,0	13,1	5,2
Τσάτσος	52,6	21,0	7,8	5,2	13,1

τοποθετημένοι στις κατανομές (δηλαδή οι κάτοχοι των υψηλότερων εισοδημάτων) είναι επίσης πιο επιρρεπείς στο να τις αναγνωρίσουν ως σωστά θεμελιωμένες, μέσω μιας στρατηγικής αναστροφής, αποδίδοντας στους «εξουσιαστές-υπόδικους» —άρα σ' αυτούς τους «μπάσταρδους εξουσιαστές», δηλαδή στους μη-«αγνούς» εξουσιαστές— στο πρόσωπο του Τσάτσου (και του Γκιωνάκη), τα χαρακτηριστικά που έχουν κάθε πιθανότητα να μην είναι δικά τους, δηλαδή τα «λιγότερο περιζήτητα», τα πλέον «ξεπεσμένα», τα πιο «κοινά», όπως «οικοδόμοι», «λούστρου», «πυγμάχοι», «μποντυμπλιντάδες». Αντίθετα, η μερίδα εκείνων που, ανατρέποντας την ιεραρχία των κατανομών, περιβάλλουν τον Βενάρδο, για παράδειγμα, με χαρακτηριστικά τυπικά αστικά (δικηγόρος, Πόρσε) ή τον Κοεμτζή με το κόκκινο, ή γενικότερα του εξουσιαζόμενου με τις πιο τυπικές αστικές πρακτικές, αυξάνει όσο κατεβαίνουν στις πραγματικές ιεραρχίες.⁷ Αυτό είναι το δίλημμα το οποίο τίθεται στους εξουσιαζόμενους: να προδώσουν τον τρόπο που αναγνωρίζουν την καθεστηκία ιεραρχία, συνδέοντας τα χαρακτηριστικά των κυριάρχων και κυρίως τις κυρίαρχες θέσεις στα υποκείμενα της κυρίαρχης τάξης, εκδηλώνοντας το πόσο δύσκολο είναι να διαχωρισθεί η αναγνώριση της καθεστηκίας τάξης από εκείνης των ιεραρχιών που εμπεριέχει (τοποθετώντας τον Κοεμτζή μεταξύ των «κακών», συνδέοντας λιγότερο με το «άσπρο» — αντιστοιχία που αυξάνει όσο κατεβαίνουμε στην κοινωνική ιεραρχία) ή να προδώσουν τον τρόπο που αναγνωρίζουν τις αρχές της ισχύουσας ιεραρχίας αντιστρέφοντας απλώς την κατανομή των παραβατών της κυρίαρχης τάξης και των παραβατών της λαϊκής τάξης, σύμφωνα με τις αρχές αυτές.

Η νομιμοποίηση της καθεστηκίας τάξης δεν είναι το προϊόν μιας δράσης αποφασιστικά προσανατολισμένης από συμβολική επιβολή. Απορρέει από το γεγονός ότι οι φορείς εφαρμόζουν στις αντικειμενικές δομές του κοινωνικού κόσμου, δομές σύλληψης και εκτίμησης οι οποίες είναι προϊόντα αντικειμενικών δομών και τείνουν, εξαιτίας αυτού του γεγονότος, να θεωρούν τον κόσμο σαν προφανή και αυτονόητο και συνεπώς, στην περίπτωσή μας, ν' αναπαράγουν τις αντικειμενικές συνθήκες που επιτρέπουν την παραγωγή της συμβολικής υπεραξίας της κυρίαρχης παράστασης του αξιότιμου ανθρώπου, του «ανθρώπου πέραν πάσης αμφιβολίας».

Εάν πρέπει εδώ να υπενθυμίσουμε πως οι κυριαρχούμενοι συμβάλλουν πάντα στην κυριαρχία που υφίστανται, πρέπει επίσης να υπενθυμίσουμε πως «οι διαθέσεις που τους κάνουν να κλίνουν προς αυτή την συνοχή είναι επίσης το αποτέλεσμα, ενσωματωμένο, της κυριαρχίας». Το ίδιο μπορούμε να

7. Οι τάσεις αυτές θα εκδηλώνονταν ίσως καθαρότερα αν η έρευνα περιλάμβανε άτομα με μηνιαίο εισόδημα άνω των 120.000 δρχ.

ΕΙΣΟΔΗΜΑ <50.000 (N = 32)

	ΧΡΩΜΑΤΑ %				
	ΛΕΠΡΟ	ΜΑΥΡΟ	ΚΙΤΡΙΝΟ	ΚΟΚΚΙΝΟ	ΛΑΧΑΝΙ
Κοεμτζής	6,2	46,8	0,0	46,8	0,0
Βενάρδος	25,0	21,8	6,2	31,2	15,6
Γκιωνάκης	25,0	6,2	62,5	0,0	6,2
Γούκος	31,2	37,5	0,0	6,2	25,0
Τσάτσος	31,2	37,5	6,2	0,0	25,0
	ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ %				
	ΚΗΦΙΣΙΑ	ΤΡΟΥΜΠΑ	ΚΟΚΚΙΝΙΑ	ΚΟΛΩΝΑΚΙ	ΤΑΜΠΟΥΡΙΑ
Κοεμτζής	0,0	56,2	21,8	0,0	21,8
Βενάρδος	15,6	21,8	25,0	21,8	15,6
Γκιωνάκης	46,8	6,2	6,2	40,6	0,0
Γούκος	15,6	6,2	25,0	37,5	15,6
Τσάτσος	53,1	9,3	9,3	21,8	6,2
	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ %				
	ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΣ	ΟΙΚΟΔΟΜΟΣ	ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ	ΤΑΞΙΤΖΗΣ	ΛΟΥΣΤΡΟΣ
Κοεμτζής	0,0	56,3	6,3	25,0	12,5
Βενάρδος	21,9	0,0	43,8	15,6	18,8
Γκιωνάκης	31,3	9,4	50,0	9,4	0,0
Γούκος	31,2	21,8	34,3	6,2	6,2
Τσάτσος	75,0	0,0	25,0	0,0	0,0
	ΣΠΟΡ %				
	TENNIS	ΓΚΟΛΦ	BODY BUILDING	ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΟ	ΜΠΟΞ
Κοεμτζής	0,0	0,0	15,6	21,8	62,5
Βενάρδος	21,8	15,6	40,6	21,8	0,0
Γκιωνάκης	31,2	31,2	15,6	15,6	6,2
Γούκος	46,8	6,2	25,0	15,6	6,2
Τσάτσος	0,0	68,7	15,6	15,6	0,0

ΕΙΣΟΔΗΜΑ >50.000 και <100.000 (N = 35)

	ΧΡΩΜΑΤΑ %				
	ΑΣΠΡΟ	ΜΑΥΡΟ	ΚΙΤΡΙΝΟ	ΚΟΚΚΙΝΟ	ΛΑΧΑΝΙ
Κοεμτζής	14,2	62,8	8,5	8,5	5,7
Βενάρδος	20,0	8,5	20,0	42,8	8,5
Γκιωνάκης	14,2	21,4	21,4	5,7	34,2
Γούκος	14,2	28,5	28,5	5,7	22,8
Τσάτσος	34,2	34,2	14,2	8,5	8,5
	ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ %				
	ΚΗΦΙΣΙΑ	ΤΡΟΥΜΠΑ	ΚΟΚΚΙΝΙΑ	ΚΟΛΩΝΑΚΙ	ΤΑΜΠΟΥΡΙΑ
Κοεμτζής	0,0	51,4	20,0	8,5	20,0
Βενάρδος	17,1	17,1	28,5	37,1	0,0
Γκιωνάκης	34,2	14,2	14,2	22,8	14,2
Γούκος	14,2	5,7	22,4	42,8	14,2
Τσάτσος	42,8	5,7	28,5	22,8	0,0
	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ %				
	ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΣ	ΟΙΚΟΔΟΜΟΣ	ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ	ΤΑΞΙΤΣΗΣ	ΛΟΥΣΤΡΟΣ
Κοεμτζής	0,0	71,4	0,0	14,2	14,2
Βενάρδος	14,2	8,5	14,2	42,8	20,0
Γκιωνάκης	8,5	14,2	57,1	0,0	20,0
Γούκος	22,8	0,0	57,1	20,0	0,0
Τσάτσος	68,5	0,0	25,7	2,8	2,8
	ΣΠΟΡ %				
	TENNIS	ΓΚΟΛΦ	BODY BUILDING	ΠΟΛΟΣΦΑΙΡΟ	ΜΠΟΣ
Κοεμτζής	0,0	0,0	8,5	22,8	68,5
Βενάρδος	15,0	5,0	5,0	60,0	2,5
Γκιωνάκης	20,0	14,2	0,0	48,5	17,7
Γούκος	34,2	22,8	14,2	22,8	5,7
Τσάτσος	5,7	57,1	22,8	0,0	14,2

πούμε «γι' αυτές που κάνουν, όπως λέει ο Marx, τους κυρίαρχους να κυριαρχούνται από την κυριαρχία τους».^{7α}

Αλλά, γενικότερα, η ανάλυση που προηγείται⁸ δείχνει καθαρά πως οι συζητήσεις που αναπτύχθηκαν τόσο μεταξύ των εθνολόγων όσο και μεταξύ των κοινωνιολόγων (κυρίως των εθνομεθοδολόγων) γύρω από τα συστήματα κατάταξης έχουν σαν κοινό χαρακτηριστικό το ότι ξεχνούν πως αυτά τα εργαλεία γνώσης πληρούν λειτουργίες οι οποίες δεν είναι αυτές της καθαρής γνώσης:⁹ μπορούμε, σύμφωνα με τον P. Bourdieu, να δεχτούμε πως η πρα-

7α. P. Bourdieu, *La noblesse d'Etat, Grandes Ecoles et esprit de corps*, Minuit, 1989, σ. 12.

8. Βασισμένη πάνω στην έρευνα που παρουσιάσαμε, και η οποία χρησιμεύει σαν ένα σχεδόν πειραματικό εργαλείο, επιτρέποντας το συσχετισμό του «εγκληματικού χώρου» και του κοινωνικού χώρου και τη σύλληψη, μέσα από τις πιο συνηθισμένες αλληλοδράσεις της καθημερινής ζωής της «πάλης των τάξεων», για την οποία μιλάγε ο Marx και η οποία με αυτή τη μορφή δεν γίνεται γενικά αντιληπτή αφού δεν εκφράζεται μέσα στον «σοφοό» λόγο της πάλης των τάξεων (το λόγο «των υλιστών χωρίς υλικό», όπως λέει κάπου ο P. Bourdieu) που χρησιμοποιεί ο μαρξιστικός φιλοσοφικός αριστοκρατισμός, αλλά περισσότερο σ' αυτόν των «συμπαθειών» και των «αντιπαθειών» (όπως έδειξε ο E. Goffman, *La mise en scène de la vie quotidienne* (1957, 1971), τ. 1, 2, Minuit, 1973. E. Goffman, *Les rites d'interactions* (1962), Minuit, 1974), η ανάλυση αυτή επιτρέπει να κατανοήσουμε πως το πιο σοβαρό εμπόδιο στην κοινωνιολογία εδράζεται στην οικειότητα με το υλικό των ερευνών εξαιτίας της αίσθησης του αυτονότου που αυτό παρέχει, πράγμα το οποίο κάθε άλλο παρά προσφέρεται εύκολα στην αναζήτηση των επεξηγηματικών σχέσεων αφού δημιουργεί τις συνθήκες γέννησης της «αυθόρμητης κοινωνιολογίας» για την οποία μιλάει ο P. Bourdieu (P. Bourdieu, J.-C. Chamboredon, J.-C. Passeron, *Le métier de sociologue*, Mouton, 1968). Επειδή υπάρχει η πεποίθηση ότι είναι γνωστό αυτό που είναι μόνο οικείο, ο κοινωνιολόγος πρέπει να επιχειρήσει μια ειδική προσπάθεια, για να αποκαλύψει αυτό το είδος του πολιτισμικού ασυνείδητου μέσω του οποίου συλλαμβάνει, χωρίς να το γνωρίζει, τον κοινωνικό κόσμο, στον οποίο ανήκει. Οι στατιστικές κατανομές που αναλύσαμε δεν θα μπορούσαν να κατανοηθούν παρά μόνο αν ενεργοποιούσαμε συστηματικά και επεξηγηματικά μια ολόκληρη πρακτική γνώση και μια εθνική παιδεία που, αναμφίβολα σε διαφορετικούς βαθμούς, κατανέμεται σ' όλους, όχι μόνο στα ερωτηθέντα υποκείμενα αλλά και στον κοινωνιολόγο που κατασκεύασε το ερωτηματολόγιο. Από την άλλη πλευρά, η ανάλυση αυτή δεν μπορεί να αξιολογηθεί ακριβώς απ' αυτούς που, προδιαθεθειμένοι να διαφυλάξουν τις σχολικές ταξινομήσεις μ' έναν τρόπο ανάλογο μ' αυτόν των λεκτόρων της Μεσαιωνικής παράδοσης, θα «βρουν» την ευκαιρία να παίξουν το παιχνίδι των χαρακτηρισμών (étiquettes) της εφαρμογής των επιστημονικών ταυτοτήτων, δηλαδή της κατασκευής εγκλεισμών και αποκλεισμών, αποστάσεων και ταυτίσεων (είναι περισσότερο κοινωνιολογία της παρέκκλισης ή πολιτική κοινωνιολογία, όπως θα έλεγαν αν είχαμε χρησιμοποίησει αντί για εγκληματίες πολιτικούς – ή είναι κοινωνιολογία της γνώσης κ.ά.) επιτρέποντας έτσι, περισσότερο ασυνείδητα, τη μετατροπή των ελλείψεων της εκπαίδευσής τους σε πρόκριτη άρνηση (βλ. P. Bourdieu, *Pour une sociologie des sociologues* στο P. Bourdieu, *Questions de sociologie*, Minuit, 1984, σ. 79-85, P. Bourdieu, «Le champ scientifique», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, αρ. 2-3, 1976, σ. 88-104).

9. P. Bourdieu, M. de Saint Martin, «Les catégories de l'entendement professoral», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, αρ. 3, 1975, σ. 68-93, 68. Πρέπει εδώ να υπενθυμίσουμε πως η πρόταση να συλληφθούν οι πρακτικές ταξινομήσεις σαν εργαλεία γνώσης και επικονομίας βρίσκει την αρχή της στην πρόθεση, εδώ αντικειμενική και συνειδητή, να δοθεί μια επι-

κτική συνεπάγεται πάντα μια πράξη γνώσης, δηλαδή μια πράξη λιγότερο ή περισσότερο πολύπλοκης κατάταξης, η οποία δεν είναι ούτε παθητική καταγραφή ούτε καθαρή διανοητική κατασκευή. Η πρακτική γνώση είναι μια πρακτική ενέργεια κατασκευής η οποία ενεργοποιεί, μέσω αναφορών σε πρακτικές λειτουργίες, συστήματα κατάταξης (ταξινομήσεις) τα οποία οργανώνουν την αντίληψη, την εκτίμηση και δομούν την πρακτική. «Οι πρακτικές ταξινομήσεις, εργαλεία γνώσης και επικοινωνίας, τα οποία είναι η συνθήκη της συγκρότησης του νοήματος και της συναίνεσης πάνω στο νόημα, ασκούν την δομοποιητική τους επίδραση μόνον όταν είναι οι ίδιες δομημένες».¹⁰

Για να κατανοήσουμε την τομή που επιχειρεί ο P. Bourdieu στη θεωρία της κοινωνιολογικής γνώσης, πρέπει να αναλύσουμε τη θεωρία της πρακτικής που προτάσσει: «Η θεωρία της πρακτικής που ενεργοποιούν οι επιστήμες του ανθρώπου, συχνότερα σιωπηλή, όταν πρέπει να εξηγήσουν την οικονομία των πρακτικών, δηλαδή την ενυπάρχουσα στις πράξεις λογική και το αντικειμενικό νόημα των έργων και των θεσμών, αμφιταλαντεύεται πέραν των διαφορών μεταξύ των θεωρητικών παραδόσεων, μεταξύ του μηχανισμού και μιας γενικά ιντελλεκτουαλιστικής εκδοχής του φιναλισμού. Αν δεν αναγνωρίζουμε τίποτε άλλο παρά διαφορετικές παραλλαγές της ορθολογιστικής δράσης ή της μηχανικής αντίδρασης σε μια απόφαση τέτοια όπως ο περιορισμός της τιμής που έχει διαμορφωθεί μηχανικά από την αγορά, απαγορεύουμε στον εαυτό μας να κατανοήσει τη συγκεκριμένη λογική όλων των δράσεων που είναι λογικές χωρίς να είναι το προϊόν ενός προμελετημένου σχεδίου ή, ακόμη περισσότερο, ενός ορθολογικού υπολογισμού, εμφορούμενες από ένα είδος αντικειμενικής σκοπιμότητας χωρίς να είναι συνειδητά οργανωμένες σε σχέση μ' ένα σκοπό ρητά ορισμένο, κατανοητές και συνεκτικές χωρίς να προέρχονται από μια ευφυή πρόθεση και μια ενσυνείδητη απόφαση, προσαρμοσμένες στο μέλλον χωρίς να είναι το προϊόν ενός προτάγματος ή ενός σχεδίου».¹¹ Η αρχή της ιστορικής δράσης, κατά τον P. Bourdieu, δεν

στημονική απάντηση στο Καντιανό πρόβλημα της γνώσης στην πιο γενική του μορφή. Η θεωρητική αυτή πρόθεση βρίσκεται και στον Durkheim, ο οποίος, θεωρώντας την κοινωνιολογία της θρησκείας σαν μια διάσταση της κοινωνιολογίας της γνώσης, προσπαθεί να ξεπεράσει την αντίθεση μεταξύ απριорισμού και εμπειρισμού και να βρει μέσα σε μια «κοινωνιολογική θεωρία της γνώσης» (E. Durkheim, *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, PUF, 1960, 1985, σ. 1-29), η οποία δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια κοινωνιολογία των συμβολικών μορφών, το «θετικό» και «εμπειρικό» θεμέλιο του καντιανού απριорισμού (E. Durkheim, *Les Formes*, ό.π., σ. 26). Έτσι, ο Durkheim άνοιξε τον δρόμο στην ανάπτυξη της «ταυτηγορικής», όπως έλεγε ο Schelling, ή της δομικής ανάλυσης, η οποία στη συνέχεια περιόρισε τις λειτουργίες των αρχών δόμησης του κόσμου στις λογικές και γνωσιολογικές λειτουργίες τους (Bl. P. Bourdieu, «Genèse et structure du champ religieux», *Revue Française de Sociologie*, XII, 1971, σ. 295-334).

10. P. Bourdieu, *Le sens pratique*, Minit, 1979, σ. 159.

11. P. Bourdieu, «Les stratégies matrimoniales dans le système de reproduction», *Annales*

βρίσκεται ούτε στη συνείδηση ούτε στα πράγματα αλλά μέσα στη σχέση μεταξύ των δύο καταστάσεων του κοινωνικού: δηλαδή της αντικειμενοποιημένης ιστορίας και της ενσωματωμένης ιστορίας, με τη μορφή συστημάτων μόνιμων διαθέσεων, των έξιων.

Οι έξιες, σύμφωνα με το εννοιολογικό πλαίσιο του Bourdieu, είναι προϊόντα των εξαρτήσεων που συνδέονται με μια ιδιαίτερη τάξη συνθηκών υπάρξεως, δηλαδή διαρκή και μεταθέσιμα συστήματα διαθέσεων, δομημένες δομές προδιατεθειμένες να λειτουργούν σαν δομοποιητικές δομές, σαν αρχές που δημιουργούν και οργανώνουν πρακτικές και παραστάσεις οι οποίες μπορούν να προσαρμοστούν στο στόχο τους χωρίς να υποτίθεται μια συνειδητή στόχευση των σκοπών και η ενεργός κυριαρχία των απαραίτητων διεργασιών για την επίτευξή τους. «Η έξις, προϊόν της ιστορίας, παράγει ατομικές και συλλογικές πρακτικές και, άρα, παράγει ιστορία, σύμφωνα με τα σχήματα που ευγνωμονούνται από την ιστορία· εξασφαλίζει την ενεργητική παρουσία των παρελθουσών εμπειριών οι οποίες, αφού αποθηκευτούν σε κάθε οργανισμό με τη μορφή των σχημάτων αντίληψης, σκέψης και δράσης, τείνουν με μεγαλύτερη βεβαιότητα απ' όλους τους αυστηρούς και ρητούς κανόνες να εγγυηθούν την ομοιομορφία των πρακτικών και τη συνέχειά τους μέσα στο χρόνο».¹² Κοντολογίς, χωρίς να μπορούμε στις λεπτομέρειες της θεωρίας της έξιως, πράγμα που κάναμε αλλού,¹³ η έξις, σύστημα γενετήριων σχημάτων, μόνιμων διαθέσεων (και άρα προ-διαθέσεων) («Ήθος ανθρώπων δαίμων», έλεγε ο Ηράκλειτος), επιτρέπει την ελεύθερη παραγωγή όλων των σκέψεων, των αντιλήψεων και των δράσεων οι οποίες εγγράφονται στα συμφυή όρια των ιδιαίτερων συνθηκών της παραγωγής της και μόνο μέσα σ' αυτά· σύστημα διαθέσεων για την πρακτική, η έξις είναι ένα αντικειμενικό θεμέλιο κανονικών συμπεριφορών, άρα της κανονικότητας των συμπεριφορών, και αν κάποιος μπορεί να προβλέψει τις πρακτικές, είναι γιατί η έξις είναι αυτή που κάνει τους φορείς της να συμπεριφέρονται κατά έναν ορισμένο τρόπο σε ορισμένες περιστάσεις.

Τα σχήματα αντίληψης και εκτίμησης στα οποία μια ομάδα εναποθέτει τις θεμελιώδεις δομές της και τα σχήματα έκφρασης, χάρη στα οποία της εξα-

E.S.C., 4-5, Ιούλιος - Οκτώβριος 1972, σ. 1105-1127, σ. 1105. Η κριτική του θεωρητικού λόγου που πραγματοποιήθηκε ο P. Bourdieu για να ξεπεράσει τη φαινομενική αντινομία των δύο τρόπων γνώσης, του υποκειμενιστικού και του αντικειμενιστικού, που διαιρούν το χώρο της κοινωνικής επιστήμης υποβάλλοντας την επιστημονική πρακτική σε μια γνώση του «υποκειμένου της γνώσης», δηλαδή μέσω μιας κριτικής αντικειμενοποίησης των επιστημολογικών και κοινωνικών συνθηκών που καθιστούν δυνατούς αυτούς τους δύο τρόπους γνώσης (βλ. κυρίως P. Bourdieu, *Le sens*, ό.π., και P. Bourdieu, *Homo Academicus*, Minuit, 1984) θα αναλυθεί και θα εφαρμοσθεί σ' ένα υπό δημοσίευση άρθρο μας.

12. P. Bourdieu, *Le sens*..., ό.π., σ. 91.

13. N. Παναγιωτόπουλος, *Από τον κανόνα*..., ό.π.

σφαλίζει μια αρχή αντικειμενοποίησης και, κατ' επέκταση, μια ενδυνάμωση, παρεμβάλλονται, σύμφωνα με τον P. Bourdieu, ευθύς εξ αρχής ανάμεσα στο άτομο και το σώμα του. Και είναι αναγκαίο, για να κατανοήσουμε τη λογική της πρακτικής, όπως τη θεωρεί ο P. Bourdieu, να αναφερθούμε στο ρόλο που κατέχει το σώμα μέσα στη θεωρία της πρακτικής αίσθησης (και για να καταλάβουμε έμμεσα γιατί «μαθηματικοί λόγοι ουκ έχουσιν ἦθος», όπως έλεγε ο Αριστοτέλης).

Σύμφωνα με τον P. Bourdieu, «η πρακτική πίστις δεν είναι μια “κατάσταση ψυχής” ή, ακόμη λιγότερο, ένα είδος αποφασιστικής ένταξης σ' ένα σώμα δογμάτων και θεσμοποιημένων θεωριών (“των πεποιθήσεων”), αλλά, αν επιτρέπεται η έκφραση, μια κατάσταση σώματος. Η πρωταρχική δόξα είναι αυτή η σχέση άμεσης ένταξης που εδραιώνεται στην πρακτική ανάμεσα σε μια έξι και το πεδίο στο οποίο εντάσσεται, αυτή η βουβή πείρα του κόσμου σαν αυτονόητη που παρέχει η πρακτική αίσθηση. Η πίστη σε πράξεις, εγχαράγμένη από τις πρωτογενείς μαθητείες οι οποίες, σύμφωνα με μια λογική τυπικά Πασκαλική, αντιμετωπίζουν το σώμα ως ένα ενθύμημα, ως ένα αυτόματο “που εμπεριέχει το πνεύμα χωρίς να το σκέπτεται” και συγχρόνως ως αποθήκη όπου φυλάσσονται οι πολυτιμότερες αξίες, είναι η κατ' εξοχήν μορφή αυτού του είδους “τυφλής ή ακόμη συμβολικής σκέψης” (*cogitatio caeca vel symbolica*) για την οποία ομιλεί ο Leibniz, αναλογιζόμενος κατ' αρχήν την άλγεβρα και η οποία αποτελεί το προϊόν διαθέσεων σχεδόν σωματικών, τελεστικών σχημάτων, ανάλογων του ρυθμού ενός στίχου του οποίου έχουμε χάσει τις λέξεις ή προς τη λογική ακολουθία μιας ομιλίας που αυτοσχεδιάζεται, μεταθεσίμων τρόπων, κόλπων, τρυκ, τεχνασμάτων ή πονηριών παραγομένων ως συνέπεια της μεταφοράς αναρίθμητων πρακτικών μεταφορών χωρίς αμφιβολία περίπου τόσο “κενών από αντίληψη και αισθήματα” όσο και οι “κωφές σκέψεις” του αλγεβριστή”.¹⁴ Με άλλα λόγια, το σώμα, αυτή η ιδιότυπη εστία δύναμης, είναι γεμάτο από «ναρκωμένες προσταγές». Η εφαρμογή θεμελιωδών σχημάτων στο ίδιο το σώμα αποτελεί αναμφίβολα μια από τις προνομιούχες περιπτώσεις των ενσωματώσεων των σχημάτων, «και δεν θα καταλήγαμε να απαριθμούμε τις αξίες που έχουν γίνει σώμα με την μετουσίωση που επιχειρεί η λαθραία πειθώ μιας σιωπηρής παιδαγωγικής, ικανής να εγχαράξει μια ολόκληρη κοσμολογία, μια ηθική, μια μεταφυσική, μια πολιτική, διαμέσου εντολών τόσο ασήμαντων όπως “στάσου όρθιος” ή “μην κρατάς το μαχαίρι σου με το αριστερό χέρι!” και να εγγράψει στις πλέον ασήμαντες φαινομενικά λεπτομέρειες της διαγωγής, της συμπεριφοράς ή των σωματικών και λεκτικών τρόπων τις θεμελιώδεις αρχές του πολιτισμικού αυθαιρέτου, τοποθετημένες έτσι έξω από τα όρια της συνείδησης και της διασάφη-

14. P. Bourdieu, *Le sens...*, ό.π., σ. 115-116.

σης». ¹⁵ Καταλαβαίνουμε καλύτερα γιατί η σχέση με το σώμα, θεμελιώδης διάσταση της έξεως («που είναι αναπόσπαστη από μια σχέση με τη γλώσσα και τον Χρόνο», όπως το σημειώνει ακόμη ο P. Bourdieu) δεν περιορίζεται σε μια «εικόνα του σώματος, δηλαδή από μια υποκειμενική αναπαράσταση που θα αποτελείτο από την αναπαράσταση του σώματος που παράγουν και αποδίδουν οι άλλοι: «...κυρίως διότι η διαδικασία κτήσεως, πρακτική μίμησης (μιμητισμού) η οποία ως προσποίηση, εμπλέκοντας μια καθολική σχέση συνταύτισης, δεν είναι παρά μια απομίμηση προϋποθέτοντας την συνειδητή προσπάθεια για την αναπαραγωγή μιας πράξης, μιας ομιλίας ή ενός αντικειμένου σαφώς ορισμένου ως προτύπου, και η διαδικασία αναπαραγωγής η οποία, ως πρακτική επανενεργοποίηση, αντιτίθεται τόσο σε μια ανάμνηση όσο σε μια γνώση, τείνουν να ολοκληρωθούν χωρίς να φτάνουν στο επίπεδο της συνείδησης και της έκφρασης, άρα της ανασκοπικής απόστασης που προϋποθέτουν». ¹⁶ Μπορούμε να κατανοήσουμε τώρα γιατί θεωρεί ο P. Bourdieu πως αυτό που έχει μαθευτεί διά σώματος δεν είναι κάτι που έχουμε, σαν μια γνώση που μπορούμε να την κρατήσουμε και να την προβάλλουμε, αλλά κάτι που είμαστε, και άρα πως οι δομές που συμβάλλουν στην κατασκευή του κόσμου των αντικειμένων κατασκευάζονται μέσα στην πρακτική ενός κόσμου αντικειμένων κατασκευασμένων σύμφωνα με τις ίδιες δομές. «Αυτό το “υποκείμενο”, γεννημένο από τον κόσμο των αντικειμένων δεν υψώνεται ως υποκειμενικότητα απέναντι μιας αντικειμενικότητας: ο αντικειμενικός κόσμος είναι φτιαγμένος από αντικείμενα που είναι το προϊόν σειράς δομημένων διεργασιών “αντικειμενοποίησης”, σύμφωνα με τις ίδιες τις δομές που του εφαρμόζει η έξις». ¹⁷

Κοντολογία, η πρακτική αίσθηση, η λεγόμενη «αισθητηριακή» αντίληψη, κοινωνική αναγκαιότητα που έγινε φύση, έχοντας μετατραπεί σε κινητήριο σχήμα και σε σωματικό αυτοματισμό, είναι αυτή που κάνει ώστε οι πρακτικές να είναι λογικές, δηλαδή να εμφορούνται από έναν κοινό νου.

Έτσι, η ιδέα της λογικής των πρακτικών, όπως την εννοεί ο P. Bourdieu, δηλαδή η ιδέα της πρακτικής λογικής, «λογική καθεαυτή», χωρίς συνειδητό στοχασμό ή λογικό έλεγχο, δεν έχει να κάνει με τη λογική λογική· αυτή η παράδοξη λογική είναι αυτή κάθε πρακτικής ή, καλύτερα, κάθε πρακτικής αίσθησης. «Δεν είναι εύκολο να ομιλήσουμε για την πρακτική παρά με αρνητικό τρόπο και προπάντων για την πρακτική σ’ αυτό που έχει πιο μηχανικό φαινομενικά, πιο αντίθετο προς τη λογική της σκέψης και του λόγου.

15. P. Bourdieu, ό.π., σ. 117.

16. P. Bourdieu, ό.π., σ. 122-123.

17. P. Bourdieu, ό.π., σ. 130. Και «Επειδή οι φορείς δεν γνωρίζουν ποτέ εντελώς αυτό που κάνουν, γι’ αυτό αυτό που κάνουν έχει περισσότερο νόημα απ’ όσο το γνωρίζουν», σ. 116.

(...) Πρέπει ν' αναγνωρίσουμε στην πρακτική μια λογική που δεν είναι αυτής της λογικής για ν' αποφύγουμε να της ζητήσουμε περισσότερη λογική απ' όση μπορεί να δώσει και να καταδικασθούμε έτσι ώστε να της αποσπάσουμε ασυναρτησίες είτε να της επιβάλουμε μια αναγκαστική συνοχή. Η ανάλυση των διαφόρων χαρακτηριστικών, στενά αλληλοεξαρτημένων άλλωστε, απ' αυτό που μπορούμε ν' αποκαλέσουμε φαινόμενο θεωρητικοποίησης (*effet de théorisation*) (αναγκαστικός συγχρονισμός του διαδοχικού και τεχνητή ολοποίηση, ουδετεροποίηση των λειτουργιών, και υποκατάσταση του συστήματος των προϊόντων στο σύστημα των αρχών παραγωγής κλπ.) προκαλεί την εμφάνιση, σε αρνητικό, ορισμένων από τις ιδιότητες της λογικής, της πρακτικής που διαφεύγουν εξ ορισμού κατά τη θεωρητική σύλληψη. Αυτή η πρακτική λογική —με τη διπλή έννοια του όρου— δεν μπορεί να οργανώσει όλες τις σκέψεις, τις αντιλήψεις και τις δράσεις μέσω κάποιων γενετήριων αρχών στενά συνδεδεμένων μεταξύ τους και με τη συγκράτηση ενός “όλου” πρακτικά ολοκληρωμένου, γιατί όλη η οικονομία της, που στηρίζεται στην αρχή της οικονομίας λογικής, προϋποθέτει τη θυσία της ακρίβειας προς όφελος της απλότητας και της γενικότητας και επειδή βρίσκει στην “πολυθεσία” τις προϋποθέσεις της καλής χρήσης της πολυσημείας. Αυτό σημαίνει ότι τα συμβολικά συστήματα οφείλουν τήν πρακτική συνοχή τους, δηλαδή την ενότητά τους και τις κανονικότητές τους, αλλά και την ασάφεια και τις αρρυθμίες τους και ιδίως τις ασάφειές τους —και τις μεν και τις δε εξίσου αναγκαίες, γιατί είναι εγγεγραμμένες στη λογική της γέννησής τους και στον τρόπο λειτουργίας τους— στο γεγονός ότι αποτελούν το προϊόν πρακτικών που δεν μπορούν να εκτελέσουν τις πρακτικές λειτουργίες τους παρά στο μέτρο που εμπλέκουν, στην πρακτική κατάσταση, αρχές που δεν είναι μόνο συνοχικές, δηλαδή ικανές να δημιουργήσουν πρακτικές εγγενώς συνοχικές και συγχρόνως εναρμονιζόμενες με τις αντικειμενικές συνθήκες, αλλά και πρακτικές, με την έννοια του “βολικέζ” (*commode*) δηλαδή εύχρηστες και ευπρόσιτες επειδή υπακούουν σε μια λογική πτωχή και οικονομική.¹⁸ Με άλλα λόγια, η πρακτική αίσθηση «επιλέγει» αντικείμενα και πράξεις και κατ' επέκταση ορισμένα από τα χαρακτηριστικά τους (και, κρατώντας αυτά που καθορίζουν τι πρέπει να γίνει σε μια δεδομένη κατάσταση, διακρίνει ιδιότητες που είναι κατάλληλες και άλλες που δεν είναι) μέσα στη «λογική του περίπου και του ασαφούς»: «κυριευμένη απ' αυτό περί του οποίου πρόκειται, ολοκληρωτικά παρούσα στο παρόν και στις πρακτικές λειτουργίες που ανακαλύπτει με τη μορφή αντικειμενικών δυνατοτήτων, η πρακτική αποκλείει την επιστροφή στον εαυτό της (δηλαδή στο παρελθόν) αγνοώντας τις αρχές που την υπαγορεύουν και τις δυνατότητες που περικλείει και τις οποίες δεν μπορεί ν' ανα-

18. P. Bourdieu, *ό.π.*, σ. 135, 144-145.

καλύψει παρά με το να τις κινητοποιεί, δηλαδή με το να τις ξεδιπλώνει μέσα στο χρόνο».¹⁹

Με λίγα λόγια, θα μπορούσαμε να πούμε πως η θεωρία της πρακτικής που προτείνει ο P. Bourdieu γεννιέται κατά ένα μέρος από την απάντηση που δίνει στην ερώτηση «πώς οι πρακτικές μπορούν να προσανατολίζονται σε σχέση με σκοπούς χωρίς να οδηγούνται συνειδητά σ' αυτούς τους σκοπούς ή εξαιτίας της υποταγής σ' έναν κανόνα». Η έννοια της έξεως κατασκευάστηκε από τον P. Bourdieu για ν' απαντήσει σ' αυτό το πρόβλημα. Η έξις, «αυτός ο εσωτερικός ορίζοντας» που μας οδηγεί (όπως έλεγε ο Husserl), το προϊόν της ενσωμάτωσης της αντικειμενικής αναγκαιότητας, διαρκή και μεταθέσιμα συστήματα διαθέσεων, ή, καλύτερα, τα γενετήρια σχήματα, ως πρακτική αίσθηση, όπως σημειώνει ο P. Bourdieu, ως αίσθηση του παιχνιδιού, δηλαδή το ενσωματωμένο κοινωνικό παιχνίδι, παράγει πρακτικές που είναι λογικές μιας πρακτικής λογικής, δηλαδή αναγκαία και ικανή για την πρακτική. Γενετήριος αυθορμητισμός που βεβαιώνεται μέσα στην αυτοσχεδιασμένη αντιμετώπιση των καταστάσεων, η έξις υπακούει στην πρακτική λογική, αυτήν του ασαφούς και του περίπου, που καθορίζει την κοινή σχέση με τον κόσμο, αυτή τη «φυσική στάση» για την οποία μιλούσε ο Husserl και στη συνέχεια ο A. Schütz. Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι οι συμπεριφορές που γεννά η έξις δεν έχουν την όμορφη κανονικότητα των συμπεριφορών που παράγονται από μια νομοθετική αρχή.

Γι' αυτό το λόγο ο κοινωνιολόγος πρέπει να μεταθέσει την προσοχή του από το έργο στην ενέργεια, όπως λέει ο P. Bourdieu, χρησιμοποιώντας τη διάκριση του Withew van Humboldt από τα αντικείμενα ή τις συμπεριφορές στην αρχή της παραγωγής τους, από «την πραγματοποιημένη μεταφορά, τελεσμένο γεγονός και νεκρό γράμμα (α. β. γ. δ) που εξετάζει η αντικειμενιστική ερμηνευτική, στην αναλογική πρακτική ως μεταφορά σχημάτων που διενεργεί η έξις πάνω στη βάση κεκτημένων ισοδυναμιών, διευκολύνοντας τη δυνατότητα υποκατάστασης μιας αντίδρασης από μια άλλη και επιτρέποντας τον έλεγχο, μ' ένα είδος πρακτικής γενίκευσης, όλων του ίδιου τύπου προβλημάτων που μπορούν ν' ανακύψουν σε νέες καταστάσεις».²⁰ Καταλαβαίνουμε γιατί πρέπει, όπως το προτείνει ο P. Bourdieu, ν' ανασυγκροτήσουμε το κοινωνικά συγκροτημένο σύστημα των αδιαχώριστα γνωστικών και αποτιμητικών δομών που οργανώνουν την αντίληψη του κόσμου και τη δράση μέσα στον κόσμο, σύμφωνα με τις αντικειμενικές δομές μιας καθορισμένης κατάστασης του κοινωνικού κόσμου («Το στυλ δεν είναι ζήτημα τεχνικής αλλά θέασης», έλεγε ο Proust). «Αν οι πρακτικές και οι τελετουργικές πα-

19. P. Bourdieu, ό.π., σ. 154.

20. P. Bourdieu, ό.π., σ. 158.

ραστάσεις είναι πρακτικά συνεκτικές, είναι γιατί αποτελούν το προϊόν συνδυαστικού τρόπου λειτουργίας ενός μικρού αριθμού γενετηρίων σχημάτων ενωμένων με σχέσεις πρακτικής δυνατότητας υποκατάστασης, δηλαδή ικανών να παράγουν αποτελέσματα ισοδύναμα από την άποψη των “λογικών” απαντήσεων της πρακτικής. Αν η συστηματικότητα αυτή παραμένει ασαφής και κατά προσέγγιση, είναι γιατί τα σχήματα αυτά δεν μπορούν να λάβουν την σχεδόν καθολική εφαρμογή που τους έχει δοθεί παρά επειδή λειτουργούν στην πρακτική κατάσταση, δηλαδή χωρίς να φτάνουν στην επεξήγηση και, κατά συνέπεια, έξω από κάθε έλεγχο και σε σχέση με πρακτικούς σκοπούς κατάλληλους να τους επιβάλλουν και να τους παράσχουν μια αναγκαιότητα η οποία δεν είναι αυτής της λογικής». ²¹

Έτσι, η συνοχή που παρατηρούμε σ’ όλα τα προϊόντα της εφαρμογής των ίδιων σχημάτων σκέψης και δράσης δεν έχει άλλο θεμέλιο παρά τη συνοχή που οι συστατικές γενετήριες αρχές της έξω από αυτή οφείλουν στις κοινωνικές δομές των οποίων αποτελούν το προϊόν και τις οποίες τείνουν να αναπαράγουν «υπό μετασχηματισμένη και παραγνωρισμένη μορφή», εισάγοντάς τες στη δομή ενός συστήματος συμβολικών σχέσεων. «Είναι πράγματι διαμέσο της λειτουργίας η οποία, μέσα στην περίπλοκη σχέση ανάμεσα σ’ ένα τρόπο παραγωγής και σ’ ένα τρόπο αντίληψης σχετικά αυτόνομο, βρίσκεται παραχωρημένη στην πρακτική, αδιάσπαστα τεχνική και τελετουργική, και των τελεστικών σχημάτων που έχουν ενεργοποιηθεί για να την συμπληρώσουν, που βρίσκεται πρακτικά επιτελεσμένη, σε κάθε πρακτική, και όχι σε κάποια “συνάρθρωση” μεταξύ των συστημάτων, η σχέση ανάμεσα στις οικονομικές συνθήκες και τις συμβολικές πρακτικές». ²²

Το «παιχνίδι» που παρουσιάσαμε —πρακτική ενεργοποίηση των αρχών της θεωρίας που εκθέσαμε, και η οποία θα θέλει να συμβάλλει, μεταξύ άλλων, στη δημιουργία ρήξης με αυτό που ονομάζουμε σήμερα «θεωρία», δηλαδή τους σχολιασμούς των «ιερών» συγγραφέων, προϊόντα κατά ένα μέρος των στρατηγικών αυτών των φορέων που σκοπεύουν να νομιμοποιηθούν ως συγγραφείς παρουσιάζοντας μ’ ένα νόμιμο τρόπο, εδώ, καθαρά «θεωρητικό», νομιμοποιημένους συγγραφείς, ή, αν θέλουμε, που σκοπεύουν να νομιμοποιηθούν ως «δημιουργοί» εκθέτοντας (συχνά με τη διπλή έννοια του όρου) «δημιουργούς» (μέσω μιας «ανώτερης δημιουργίας», όπως λένε οι «φιλόσοφοι») οικειοποιούμενοι την «πλάστρα ορμή του δημιουργικού οίστρου του δημιουργού», γιατί την παρουσιάζει μ’ ένα τρόπο που οφείλεται σ’ ένα «αφνίδιο όραμα»— καταδεικνύει, σύμφωνα με την ανάλυση που προτείνει η θεωρία της πρακτικής του P. Bourdieu, πως η ανάλυση των αντικειμενικών δομών είναι

21. P. Bourdieu, ό.π., σ. 159.

22. P. Bourdieu, ό.π., σ. 164.

επίσης, και παράλληλα, μια ανάλυση των γνωστικών δομών που οι φορείς ενεργοποιούν μέσα στην πρακτική: υπάρχει μια αντιστοιχία μεταξύ των κοινωνικών δομών και των νοητικών δομών, μεταξύ των αντικειμενικών διακρίσεων του κοινωνικού κόσμου —διακρίσεων κατά φύλα, κατά γενεές, αλλά κυρίως ανάμεσα σε κυρίαρχους και κυριαρχούμενους στα διάφορα πεδία— και των αρχών κρίσης και διάκρισης που οι φορείς τους εφαρμόζουν²³ (τα ήθη πρέπει να είναι «άρμόττονα», όπως έλεγε ο Αριστοτέλης). Αν και οι δύο αυτές προσεγγίσεις, που μπορούμε να τις χαρακτηρίσουμε σαν «στρουκτουραλιστική» και «κατασκευαστική», όπως το προτείνει ο P. Bourdieu, συνδέονται, οι ανάγκες της έρευνας υποχρεώνουν συχνά τους ερευνητές να υπερτονίζουν τότε την ανάλυση των αντικειμενικών δομών, τότε, αντίθετα, την ανάλυση των γνωστικών δομών —όπως στην περίπτωση μας— που οι φορείς οι οποίοι δρουν σαν γνωστικές μηχανές ταυτόχρονα ανεξάρτητες και αντικειμενικά εννορηστροωμένες, επενδύουν μέσα στις δράσεις και τις παραστάσεις, μέσω των οποίων κατασκευάζουν την κοινωνική πραγματικότητα, και διαπραγματεύονται τις συνθήκες μέσα στις οποίες πραγματοποιούν τις κοινωνιακές τους συναλλαγές.²⁴

Όταν αναλύαμε παραπάνω τις στατιστικές κοινωνικότητες, μιλώντας για σχήματα εκτίμησης, για ταξινομητικά σχήματα, δηλαδή σχήματα της έξεως, δεν κάναμε τίποτε άλλο από το να συμπεριλάβουμε μέσα στο αντικείμενο τη γνώση που έχουν οι φορείς, οι οποίοι είναι μέρος του αντικειμένου, για το αντικείμενο, και τη συμβολή της γνώσης αυτής στην πραγματικότητα του αντικειμένου· δηλαδή απονείμαμε σ' αυτήν τη γνώση μια συγκροτούσα εξουσία (μια δύναμη ταξιοθετούσα), μια εξουσία που οι αντικειμενικότητες θεωρήσεις της αντικειμενικότητας δεν αναγνώριζαν.²⁵ Έτσι, «οι κοινωνικοί φορείς

23. P. Bourdieu, *La Noblesse d'Etat...*, ό.π., και P. Bourdieu, *Espace social et pouvoir symbolique*, στο P. Bourdieu, *Choses dites*, Minuit, 1987, σ. 147-166. Μπορούμε, ύστερα απ' ό,τι προηγείται, να κατανοήσουμε γιατί η αντίληψη που έχει ο Bourdieu για την ιστορία δεν έχει τίποτα κοινό με την ακρωτηριασμένη, την αφηρημένη ιδέα της «αναπαραγωγής» που ορισμένοι μελετητές του αποδίδουν — και η οποία πηγάει συχνά, σύμφωνα με τον ίδιο, από την απλή έννοια της λέξης αυτής. Για τον λόγο αυτό, είναι χρήσιμο, όταν αναφερόμαστε, για παράδειγμα, στις μελέτες του P. Bourdieu πάνω στην κοινωνιολογία της εκπαίδευσης και της παιδείας, να μην ξεχνάμε τις εργασίες του, που είναι μάλιστα προγενέστερες της *La Reproduction*, Minuit, 1970, όπως P. Bourdieu, J.-C. Passeron, M. de Saint-Martin, *Rapport pédagogique et communication*, Παρίσι, Mouton, 1965.

24. Είναι σαφές λοιπόν ότι η ανάλυση, και είναι το όριο της δικιάς μας μελέτης, των πράξεων κατασκευής που οι φορείς επιτελούν, τόσο μέσα στις πρακτικές όσο και μέσα στις παραστάσεις τους, για να αποκτήσουν όλο το νόημά τους, πρέπει να συλλάβει, επίσης, την κοινωνική γέννηση των «*principium importans ordinem ad actum*», όπως έλεγαν οι σχολαστικοί, E. Panofsky, *Gothic Architecture and Scholasticism*, Νέα Υόρκη, 1957, σ. 28, στο P. Bourdieu, «*Système d'enseignement et systèmes de pensée*», *Revue Internat. des Sciences Sociales*, XIX, 3, 1967, σ. 367-389, 373.

25. P. Bourdieu, *La distinction, Critique sociale du jugement*, Minuit, 1979, σ. 544.

που κατατάσσει ο κοινωνιολόγος είναι παραγωγοί όχι μόνο κατατάξιμων πράξεων, αλλά επίσης πράξεων κατάταξης που και αυτές είναι καταταγμένες. Η γνώση του κοινωνικού κόσμου οφείλει να κατανοήσει μια πρακτική γνώση αυτού του κόσμου η οποία υπάρχει πριν απ' αυτόν και δεν πρέπει να παραλείψει να συμπεριλάβει στο αντικείμενό της τις ιδιοτελείς παραστάσεις που παρέχει αυτή η πρακτική γνώση, αν και, αρχικά, επιχειρεί μια τομή μ' αυτές τις παραστάσεις προκειμένου να συγκροτηθεί». ²⁶

Με άλλα λόγια, επειδή η αρχή της δομοποιητικής δραστηριότητας των κοινωνικών φορέων δεν είναι, όπως το θέλει ο αντιγενετικός και ιντελεκτουαλιστικός ιδεαλισμός, ένα σύστημα καθολικών μορφών και κατηγοριών, αλλά ένα σύστημα ενσωματωμένων σχημάτων τα οποία, συγκροτούμενα στη διάρκεια της συλλογικής ιστορίας, αποκτώνται στη διάρκεια της ατομικής ιστορίας και λειτουργούν «στην πρακτική κατάσταση και για την πρακτική», γι' αυτό το λόγο, η κοινωνιολογία οφείλει να περιγράψει την κοινωνική γέννηση των αρχών κατασκευής και να αναζητήσει μέσα στον κοινωνικό κόσμο το θεμέλιο αυτών των αρχών, χωρίς να ξεχνά πως οι πρακτικές ταξινομήσεις είναι πάντοτε υποταγμένες σε πρακτικές λειτουργίες και προσανατολισμένες προς την παραγωγή κοινωνικών επιδράσεων: «Κοντολογία, αυτό που ενδιαφέρει, εδώ όπως κι αλλού, είναι να ξεφύγουμε από τη διάζευξη ανάμεσα στην “αποφεναικιστική” καταγραφή των αντικειμενικών κριτηρίων και τη φεναικισμένη και φεναικιστική επικύρωση των παραστάσεων και των θελήσεων, έτσι ώστε να συνδέσουμε όσα είναι συνδεδεμένα στην πραγματικότητα: οι αντικειμενικές, δηλαδή οι ενσωματωμένες ή αντικειμενοποιημένες κατατάξεις, ενίοτε υπό θεσμική μορφή (όπως οι νομικές οριοθετήσεις) και η πρακτική σχέση, κατά τη δράση της είτε κατά την παράστασή της, μ' αυτές τις κατατάξεις και ιδιαίτερα οι ατομικές και οι συλλογικές στρατηγικές (...) με τις οποίες οι φορείς αποβλέπουν να τις θέσουν στην υπηρεσία των υλικών ή συμβολικών συμφερόντων τους, ή να τις διατηρήσουν και να τις μετασχηματίσουν, ή ακόμα οι αντικειμενικές σχέσεις δυνάμεων, υλικές και συμβολικές, και τα πρακτικά (δηλαδή τα ενδιάθετα, συγκεχυμένα και λίγο-πολύ αντιφατικά) σχήματα, χάρη στα οποία οι φορείς κατατάσσουν τους άλλους φορείς και αποτιμούν τη θέση τους μέσα σε τούτες τις αντικειμενικές σχέσεις, και ταυτόχρονα τις συμβολικές στρατηγικές παραστάσεις και αναπαραστάσεις των ιδίων των υποκειμένων που αντιτίθενται στις κατατάξεις και τις αναπαραστάσεις που οι άλλοι τους επιβάλλουν». ²⁷

Συνοπτικά, η θεωρία της πρακτικής του P. Bourdieu μας επιτρέπει να

26. Ό.π., σ. 544.

27. P. Bourdieu, *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*, Fayard, 1982, σ. 146-147.

κατανοήσουμε πως η τομή που οφείλει να επιχειρήσει ο κοινωνιολόγος με τον υποκειμενισμό, ο οποίος, αντιτιθέμενος στην «αποατομικοποίηση του υποκειμένου»²⁸ αναγνωρίζει μόνο τον ενεργό χαρακτήρα της γνώσης, πρέπει να συνοδεύεται με μια δεύτερη τομή, την τομή με τον αντικειμενισμό, ο οποίος συγκροτεί τον κοινωνικό κόσμο σαν «ένα θέαμα που προσφέρεται στον παρατηρητή ο οποίος έχει μια “άποψη” στη δράση».²⁹ η κοινωνιολογική ανάλυση πρέπει να αναζητήσει μέσα στις αντικειμενικές κατανομές των ιδιοτήτων το θεμέλιο των συστημάτων κατάταξης που οι φορείς εφαρμόζουν σε κάθε πράγμα αρχίζοντας απ’ αυτές τις ίδιες τις κατανομές. Μ’ αυτόν τον τρόπο, αν και έχει παράλληλα σαν σκοπό τη σύλληψη των α priori κοινωνικών μορφών της υποκειμενικής εμπειρίας, διαφέρει ριζικά από τις εθνομεθοδολογικές αναλύσεις οι οποίες, αν θέλωμε, ασχολούνται με τη δυνατότητα των φορέων «να μορφοποιούν τις επιθυμίες τους».³⁰ Αναμφίβολα, οι φορείς κατασκευάζουν την κοινωνική πραγματικότητα, αναμφισβήτητα «διαχειρίζονται τις καταστάσεις της καθημερινής τους ζωής»³¹ και παίρνουν μέρος σε αγώνες με σκοπό να επιβάλλουν την κρίση τους,³² αλλά το κάνουν πάντα με απόψεις, συμφέροντα και αρχές καθορισμένες από τη θέση που κατέχουν μέσα στον κοινωνικό κόσμο που σκοπεύουν να διατηρήσουν ή να μετασχηματίσουν.³³ γι’ αυτό το λόγο, οι διαφορές μεταξύ της «ατομικιστικής» προσέγγι-

28. M. Dufrenne, *Esthétique et Philosophie*, τ. II, cliencksieck, 1976, σ. 32.

29. Μερικοί κοινωνιολόγοι οι οποίοι πρότειναν την επιστημολογική τομή με τον αντικειμενισμό που τόσο είχαμε συνηθίσει (A. Touraine, *Le retour de l'acteur*, Fayard, 1984, σ. 72, A. Touraine, «Les transformations de l'analyse sociologique», *Cahiers internationaux de sociologie*, LXXVIII, 1985, σ. 15-25) στο όνομα μιας «κοινωνιολογίας της δράσης» (A. Touraine, *Sociologie de l'action*, Seuil, 1965) δεν πρότειναν παρά μια μορφή της φιλοσοφίας του υποκειμένου. (βλ. P. Bourdieu, J.-D. Reynaud, «Une sociologie de l'action est-elle possible?», *Revue Française de sociologie*, VII, 1965, 508-517, και P. Bourdieu, J.-C. Passeron, «Sociology and Philosophy in France since 1945. Death and Resurrection of a Philosophy without subject», *Social Research*, XXXIV, 1, 'Ανοιξη, 1967, σ. 122-212).

30. H.G. Frankfurt, «Freedom of the Will and the Concept of a Person», *Journal of Philosophy*, 68, 1971, σ. 5-28. Για μια κριτική των αναλύσεων που περιορίζουν τις αντικειμενικές σχέσεις οι οποίες συγκροτούν τα κοινωνικά πεδία στο σύνολο των αλληλοδράσεων, υπό την έννοια που δίνει σ' αυτήν τη λέξη η θεωρία της συμβολικής αλληλοδράσης, δηλαδή στο σύνολο των στρατηγικών, που στην πραγματικότητα καθορίζουν: βλ. P. Bourdieu, «Une interprétation de la sociologie religieuse de Max Weber», *Archives européennes de sociologie*, 12, 1, 1971, σ. 3-21. Και αξίζει να θυμηθούμε τι έλεγε ο Bachelard για τον σύγχρονο φυσικό και να χρησιμοποιηθεί *mutatis mutandis* στο χώρο της κοινωνιολογίας: «Ο σύγχρονος φυσικός καταλαβαίνει πολύ καλά ότι οι λογικές έξεις που γεννήθηκαν μέσα στην άμεση γνώση και στην ωφελιμθηρική πράξη είναι ισάριθμες αγκυλώσεις που πρέπει να τις υπερνικήσει για να ξαναβρεί την πνευματική κίνηση της ανακάλυψης» (G. Bachelard, *Le nouvel esprit scientifique*, PUF, 1963, σ. 39).

31. H. Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliff Prentice Hall, 1967, σ. 1.

32. A. Giddens, *New Rules of Sociological Method*, Hutchinson, Λονδίνο 1976, σ. 21.

33. «Η ψευδαίσθηση της καταγραφής (που οι εθνομεθοδολόγοι επαναφέρουν με τη νεο-

σης³⁴ που υπερτονίζει τον «ενεργό χαρακτήρα του υποκειμένου» και τις παραστάσεις τους (με τη διπλή έννοια του όρου, θεατρικές και νοητικές) και της «ολιστικής» προσέγγισης που «υπερτιμά» την κοινωνικοποιημένη αντίληψη του ατόμου», όπως έλεγε ο Wrong,³⁵ που προτάσσει «το δεσποτισμό των δομών με τη μορφή του “ολοκληρωτικού ρεαλισμού” (Piaget), για να χρησιμοποιήσουμε μια διάκριση από έναν άλλο τομέα, μεταξύ της «ευαισθησίας της φαντασίας και της ευαισθησίας της καρδιάς», όπως έλεγε ο Baudelaire, της «ζωής και της σκέψης» (Schütz), ή προϊόντα των αγκυλωμένων νοητικών αρθρώσεων, όπως θα έλεγε ο Bachelard.

Κοντολογίς, είδαμε πως, σύμφωνα με τη θεωρία της πρακτικής του P. Bourdieu, η διάκριση που βρίσκεται στην αρχή τόσο των ταξινομητικών πράξεων όσο και των προϊόντων τους, δηλαδή των πρακτικών, των λόγων, των διαφόρων έργων, άρα διακρινομένων και κατατάξιμων, δεν είναι το προϊόν μιας συνειδητής στόχευσης ενός σκοπού ή/και το αποτέλεσμα της εναργούς κυριαρχίας, των απαραίτητων διεργασιών για την επίτευξή του, αλλά μια πρακτική διεργασία της έξεως, δηλαδή των γενετήριων σχημάτων κατάταξης και κατατάξιμων πρακτικών που λειτουργούν μέσα στην πρακτική, και τα οποία είναι το προϊόν της ενσωμάτωσης, με τη μορφή διαθέσεων μιας διαφορικής θέσης μέσα στον κοινωνικό χώρο. Και επειδή ακριβώς οι πρακτικές αρχές διάκρισης που κατασκευάζουν τον κόσμο που τις κατασκεύασε λειτουργούν σχεδόν πάντα σε πρακτική κατάσταση, δηλαδή χωρίς να φτάνουν σε επεξηγηματική κατάσταση, η πρώτη αντίληψη του κοινωνικού κόσμου, «η αγοραία αντίληψη των πραγμάτων», όπως έλεγε ο Παπανούτσος (ta idola του Bacon), είναι μια πράξη παραγνώρισης η οποία περικλείει την πιο απόλυτη μορφή αναγνώρισης της κοινωνικής τάξης (πραγμάτων). «Κάθε κατάσταση του κοινωνικού κόσμου δεν είναι παρά μια προσωρινή ισορροπία, μια στιγμή της δυναμικής μέσω της οποίας διακόπτεται και αποκαθίσταται συνεχώς η συναρμογή μεταξύ των κατανομών και των ενσωματωμένων ή υπό θε-

---

καντιανή θεωρία της «αναφοράς», η οποία θεωρεί την επιστήμη του κοινωνικού κόσμου σαν την απλή καταγραφή του κοινού νου, σαν λεκτικό εργαλείο που συγκροτεί τον κόσμο), μας οδηγεί να επιτρέψουμε την επιβολή ενός προκατασκευασμένου δεδομένου (ή ακόμη ενός επίσημου ορισμού του κόσμου) αντί να επιτελέσουμε την τομή με το πρόσχημα που προτείνει για να κατασκευάσουμε πραγματικά τις αρχές της κατασκευής» (P. Bourdieu - L. Boltanski, «Le titre et le poste», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, αρ. 2, 1975, σ. 95-107, 106).

34. Η οποία θεωρεί πως «για να εξηγήσουμε οποιοδήποτε γεγονός (...) είναι απαραίτητο να ανακατασκευάσουμε τα κίνητρα των ανθρώπων που αφορά αυτό το γεγονός και να συλλάβουμε αυτό το φαινόμενο σαν το αποτέλεσμα της άθροισης των ατομικών συμφερόντων που υπαγορεύονται από αυτά τα κίνητρα» και μεταχειρίζεται το υποκείμενο ως «ορθολογικό» (P. Boudon, *La logique du social*, Hachette, 1979).

35. D. Wrong, «The oversocialized Conception of Man in Modern Sociology», *American Sociological Review*, XXVI, αρ. 2, 1961.

σμική μορφή ταξινομήσεων».³⁶ Και μ' αυτή την έννοια, η θεωρία της πρακτικής του P. Bourdieu, μέσω της αποφασιστικής τομής που επιφέρει στη θεωρία της κοινωνιολογικής γνώσης, μας επιτρέπει να κατασκευάσουμε όλες τις διαστάσεις «της πολιτισμικής αναγνώρισης» για την οποία μιλάει ο Cicourel³⁷ και για τις επιδράσεις της και, κατ' επέκταση, προσφέρει ένα πολύτιμο μέσο για την απόκτηση της ελευθερίας, με την έννοια της «αύξησης της συνείδησης», όπως έλεγε ο Deleuze,³⁸ δηλαδή μιας ελευθερίας θεμελιωμένης πάνω στη συνειδητοποίηση των κοινωνικών μας καθορισμών· και, προτείνοντας πως κάθε πραγματική κοινωνιολογική επιχείρηση είναι αδιαχώριστα μια κοινωνιο-ανάλυση, δηλαδή μετατρέποντας την ανάλυση της κοινωνικής θέσης από την οποία παράγονται οι λόγοι πάνω στον κοινωνικό κόσμο σ' ένα από τα πιο δραστικά όπλα της επιστημονικής και πολιτικής κριτικής του επιστημονικού και πολιτικού λόγου, κυρίως σ' αυτούς που «διδάσκουν την ελευθερία»,³⁹ αφού τους επιτρέπει να διαλογιστούν πάνω στις κοινωνικές συνθήκες του διαλογισμού, πράγμα που δίνει μια δυνατότητα απελευθέρωσης σε σχέση μ' αυτές τις συνθήκες.⁴⁰

36. P. Bourdieu, *Le sens...*, ό.π., σ. 244.

37. A.V. Cicourel, *La sociologie cognitive*, PUF, 1979, σ. 93.

38. G. Deleuze, *Le pli, Lebniz et le Baroque*, Minuit, 1988, σ. 10. Ή, αν θέλουμε να καταλάβουμε γιατί οι δεσμώτες του (κάθε είδους) πλατωνικού σπηλαίου αρνούνται επίμονα να βγουν έξω στο φως προτιμώντας να βλέπουν τους ίσκιους τους.

39. Και οι οποίοι δεν αποφεύγουν να κάνουν ένα remake, λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένο, της τραγο-κωμωδίας του βασιλιά-φιλόσοφου, του σοφιστή (ή του «δοξόσοφου», όπως έλεγε ο Πλάτων) (Πλάτωνος, *Φαίδρος*, 275 β), αυτών των διφορούμενων προσώπων που έχουν το ένα πόδι στην επιστήμη και το άλλο στο αντικείμενο της επιστήμης, με τις περισσότερες φενακισμένες παρά αποφενακιστικές αναλύσεις τους, μ' αυτές τις όμορφες λογοτεχνικές εκφράσεις που τοποθετούν «όλα μέσα σ' όλα», όπως έλεγε ο Marx —και που το τελευταίο must της μόδας του φιλοσοφικού αριστοκρατισμού τείνει να αναγνωρίσει— προϊόντα συχνά των στρατηγικών επαναπροσδιορισμού των σταδιοδρομιών, βιωμένων, βέβαια, σαν το πάθος για γνώση και για αλήθεια, που επιτρέπουν να συσσωρευθούν με το λιγότερο κόστος τα κέρδη της επιστημονικότητας και τα κέρδη που συνδέονται με το status του φιλόσοφου «απελευθερωτή» και του κοσμικού κριτικού.

40. P. Bourdieu, «Les sciences sociales et la philosophie», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, αρ. 47-48, 1983, σ. 45-52, 58, P. Bourdieu, «La délégation et le fétichisme politique», στο P. Bourdieu, *Choses dites*, Minuit, 1987, σ. 185-202.